ISSN 2520-2553

АННАЛИ ЮРИДИЧНОЇ ІСТОРІЇ

2020. Том 4. № 2

Міждисциплінарний науковий журнал

Тема випуску:

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС: ВІД ГЕОГРАФІЇ ДО ЕКОНОМІКИ

Київ-2020

АННАЛИ ЮРИДИЧНОЇ ІСТОРІЇ – український періодичний науковий журнал, присвячений проблематиці всесвітньої та вітчизняної історії права. Видається *Міжнародним центром громадянської політології* при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка та Проектом інтердисциплінарних студій «*Per Aspera*».

Індексується та/або розміщується в наукометричних базах даних:
Index Copernicus International Journals Master List,
Slavic Humanities Index, Crossref, Google Scholar, Бібліометрика української науки
НБУ ім. В. І. Вернадського, Російський індекс наукового цитування.

<https://doi.org/10.38129/Ann.Yur.Ist./2020.4.2>

Головний редактор – канд. політ. н. **В. М. Мельник** (Київ, Україна)

Наукова редакційна рада:

доктор політичних наук, професор **І. М. Варзар** (Київ, Україна)
доктор філософських наук, доцент **К. М. Вергелес** (Вінниця, Україна)
доктор юридичних наук, професор **Т. І. Довнар** (Мінськ, Білорусь)
доктор історичних наук, професор **О. Б. Келлер** (Тюбінген, Німеччина)
доктор філософських наук, професор **Ф. М. Кирилюк** (Київ, Україна)
доктор історичних наук, професор **А. І. Кудайбергенова** (Алмати, Казахстан)
доктор філософії, професор економіки **М. Луптак** (Прага, Чехія)
доктор юридичних наук, професор **В. С. Макарчук** (Львів, Україна)
доктор географічних наук, професор **К. В. Мезенцев** (Київ, Україна)
доктор історичних наук, професор **Я. Г. Рієр** (Могильов, Білорусь)
доктор філософських наук, професор **С. В. Черкасов** (Вінниця, Україна)
кандидат юридичних наук, доцент **Н. М. Ковалко** (Київ, Україна) – *науковий редактор*
кандидат юридичних наук **О. В. Середа** (Харків, Україна) – *відповідальний секретар*
кандидат історичних наук, доцент **І. Я. Терлюк** (Львів, Україна)

Дизайн – лауреат всеукраїнських мистецьких конкурсів **К. В. Волошина** (Київ, Україна)

Секретар редколегії – магістр історії **В. Б. Кіорсак** (Львів, Україна)
Літературний редактор – магістр історії **К. І. Степанян** (Львів, Україна)

Постійний склад редакційної колегії:

проф. **М. Р. Арпентьєва** (Калуга, РФ); доц. **О. А. Бакалець** (Бар, Україна); доц. **О. О. Белов** (Вінниця, Україна); доц. **А. Г. Бульвінський** (Київ, Україна); ст. викл. **О. В. Вербова** (Гродно, Білорусь); доц. **І. М. Ліхтей** (Ужгород, Україна); проф. **Ф. М. Медвідь** (Київ, Україна); доц. **В. В. Сажина** (Мінськ, Білорусь); доц. **С. О. Шаляпін** (Архангельськ, РФ).

Офіційний сайт журналу: <http://legalhistoryjournal.com.ua/>

Журнал публікує наукові статті, що висвітлюють актуальні питання історії права, політичної географії права, історії юридичної філософії, історії політичних і правових учень. Опубліковані статті відображають авторську позицію. Журнал особливо вітає на своїх сторінках дискусійні матеріали.

© Авторські права захищено, 2020

ISSN 2520-2553

АННАЛЫ ЮРИДИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ

2020. Том 4. № 2

Междисциплинарный научный журнал

Тема выпуска:

ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ ДИСКУРС: ОТ ГЕОГРАФИИ К ЭКОНОМИКЕ

Киев-2020

АННАЛЫ ЮРИДИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ – украинский периодический научный журнал, посвященный проблемам всемирной и отечественной истории права. Официальный журнал *Международного центра гражданской политологии* при Киевском национальном университете имени Тараса Шевченко и Платформы интердисциплинарных студий «*Per Aspera*» в г. Львов.

Журнал индексируется и/или размещается в наукометрических базах данных: Index Copernicus International Journals Master List, Библиометрика украинской науки НБУ им. В. И. Вернадского, Slavic Humanities Index, Crossref, Российский индекс научного цитирования, Google Scholar.

<https://doi.org/10.38129/Ann.Yur.Ist./2020.4.2>

Главный редактор – канд. полит. н. **В. М. МЕЛЬНИК** (Киев, Украина)

Научный редакционный совет:

доктор политических наук, профессор **И. М. Варзарь** (Киев, Украина)
доктор философских наук, доцент **К. Н. Вергелес** (Винница, Украина)
доктор юридических наук, профессор **Т. И. Довнар** (Минск, Беларусь)
доктор исторических наук, доцент **О. Б. Келлер** (Тюбинген, Германия)
доктор философских наук, профессор **Ф. М. Кирилюк** (Киев, Украина)
доктор исторических наук, профессор **А. И. Кудайбергенова** (Алматы, Казахстан)
доктор философии, профессор экономики **М. Луптак** (Прага, Чехия)
доктор юридических наук, профессор **В. С. Макаручук** (Львов, Украина)
доктор географических наук, профессор **К. В. Мезенцев** (Киев, Украина)
доктор исторических наук, профессор **Я. Г. Риер** (Могилев, Беларусь)
доктор философских наук, профессор **С. В. Черкасов** (Винница, Украина)
кандидат юридических наук, доцент **Н. Н. Ковалко** (Киев, Украина) – *науч. ред.*
кандидат юридических наук **О. В. Серeda** (Харьков, Украина) – *отв. секретарь*
кандидат исторических наук, доцент **И. Я. Терлюк** (Львов, Украина)

Дизайн – лауреат всеукраинских конкурсов **К. В. Волошина** (Киев, Украина)

Секретарь редколлегии – магистр истории **В. Б. Киорсак** (Львов, Украина)

Литературный редактор – магистр истории **К. И. Степанян** (Львов, Украина)

Постоянный состав редакционной коллегии:

проф. **М. Р. Арпентьева** (Калуга, РФ); доц. **А. А. Бакалец** (Бар, Украина); ас. **А. А. Белов** (Винница, Украина); доц. **А. Г. Бульвинский** (Киев, Украина); ст. преп. **О. В. Вербова** (Гродно, Беларусь); доц. **И. М. Лихтей** (Ужгород, Украина); проф. **Ф. М. Медведь** (Киев, Украина); доц. **В. В. Сажина** (Минск, Беларусь); доц. **С. О. Шаляпин** (Архангельск, РФ).

Выпуски журнала размещаются в режиме открытого доступа на официальном сайте: <http://legalhistoryjournal.com.ua>.

Журнал публикует научные статьи обзорного и проблемного характера, которые раскрывают актуальные вопросы истории права, исторической и политической географии права, истории юридической философии, истории политической и правовой мысли. Опубликованные статьи отображают позицию автора.

ISSN 2520-2553

THE ANNALS OF LEGAL HISTORY

2020. Volume 4. Issue 2

Interdisciplinary Scientific Review

Issue Theme:

LEGAL HISTORICAL DISCOURSE: FROM GEOGRAPHY TO ECONOMY

Kyiv-2020

THE ANNALS OF LEGAL HISTORY– Ukrainian periodic scientific journal devoted to the problems of world and national history of law. Official Journal of *The International Centre for Civil Political Science* of the Taras Shevchenko Kyiv National University & “*Per Aspera*” Interdisciplinary Studies in Lviv, Ukraine. Journal is indexed and/or published in databases: **Vernadsky National Library of Ukraine, Crossref, Slavic Humanities Index, Elibrary, Google Scholar, Index Copernicus International Journals Master List.**

<https://doi.org/10.38129/Ann.Yur.Ist./2020.4.2>

EDITOR-IN-CHIEF – PhD VIKTOR M. MELNYK (Kyiv, Ukraine)

Scientific Council:

Dr. Prof. **Ivan M. Varzar** (Kyiv, Ukraine)
Dr. Prof. **Konstantyn M. Vergeles** (Vinnitsya, Ukraine)
Dr. Prof. **Taisiia I. Dovnar** (Minsk, Belarus)
Dr. Prof. **Olga B. Keller** (Tubingen, Germany)
Dr. Prof. **Ajzhamal I. Kudaibergenova** (Almaty, Kazakhstan)
Dr. Prof. **Fedir M. Kyryliuk** (Kyiv, Ukraine)
Dr. Prof. **Volodymyr S. Makarchuk** (Lviv, Ukraine)
Dr. Prof. **Konstantyn V. Mezentsev** (Kyiv, Ukraine)
Dr. Prof. **Yakov G. Rier** (Mogilev, Belarus)
Dr. Prof. **Svyatoslav V. Cherkasov** (Vinnitsya, Ukraine)
Dr. **Milan Luptak** (Praga, Czech Republic)
PhD **Natalia M. Kovalko** (Kyiv, Ukraine) – *Vice-Editor-in-Chief*
PhD **Olga V. Sereda** (Kharkiv, Ukraine) – *Scientific Secretary*
PhD **Ivan Ya. Terlyuk** (Lviv, Ukraine)

Magazine Designer – **Karyna V. Voloshyna** (Kyiv, Ukraine)

Secretary of Editorial Board – **MA Vladyslav B. Kiorsak** (Lviv, Ukraine)
2nd Vice-Editor-in-Chief – **MA Kyrylo I. Stepanyan** (Lviv, Ukraine)

Editorial Board:

Dr. Prof. **Mariiam R. Arpentieva** (Kaluga, Russia); PhD **Oleksiy A. Bakalets** (Bar, Ukraine);
PhD **Oleksandr O. Belov** (Vinnitsya, Ukraine); PhD **Andriy G. Bulvinskyj** (Kyiv, Ukraine);
Lecturer **Olga V. Verbova** (Grodno, Belarus); PhD **Igor M. Lihtey** (Uzhgorod, Ukraine); PhD
Prof. **Fedir M. Medvid** (Kyiv, Ukraine); PhD **Varvara V. Sazhina** (Minsk, Belarus); PhD **Sergey O. Shalyapin** (Arkhangelsk, Russia).

Web-site of the Journal: <http://legalhistoryjournal.com.ua>

The journal publishes research papers and reviews on the history of law problematic. Journal accept for publication articles which disclose topical issues of the history of law, history of legal philosophy, history of political and legal thought. Published articles reflect the author's position.

©All rights reserved, 2020

ЗМІСТ ВИПУСКУ

<i>старша викладачка Олена Петрушенко (Вінниця, Україна). Юридична лінгвістика Мартіна Гайдегера (1889-1976).....</i>	10
<i>професор Яків Рієр (Могилів, Республіка Білорусь). Нарис про клімат, хвороби та їхній вплив на середньовічну демографію.....</i>	16
<i>канд.політ.н. Віктор Мельник (Київ, Україна). Правління королеви Амаласунти в Італії (526-535 рр.): історико-юридична характеристика.....</i>	27
<i>професор Юлія Гаврильченко (Мінськ, Республіка Білорусь). Аксіологічно-інституційний розвиток заощаджень і проблема приватної власності в умовах становлення ринкової економіки.....</i>	44
<i>канд.юрид.н. Арсен Терованесов (Харків, Україна). Розвиток медичного права на землях Західної України (аспект страхування).....</i>	56
<i>магістр Вікторія Хома (Чернівці, Україна). Особливості німецько-австрійської окупації в Україні у 1918 році: авторська інтродукція до вивчення проблеми.....</i>	76
<i>професор Федір Медвідь (Київ, Україна). Олексій Бакалець – Постать з великої літери (рефлексії до дня народження).....</i>	87

СОДЕРЖАНИЕ ВЫПУСКА

<i>старший преподаватель Елена Петрушенко (Винница, Украина). Юридическая лингвистика Мартина Хайдеггера (1889-1976).....</i>	10
<i>профессор Яков Риер (Могилев, Республика Беларусь). Очерк о климате, болезнях и их влиянии на средневековую демографию.....</i>	16
<i>канд. полит. наук Виктор Мельник (Киев, Украина). Правление королевы Амаласунты в Италии (526-535 гг.): историко-юридическая характеристика.....</i>	27
<i>профессор Юлия Гаврильченко (Минск, Республика Беларусь). Аксиологически-институциональное развитие сбережений и проблема частной собственности в условиях становления рыночной экономики.....</i>	44
<i>канд.юрид.наук Арсен Терованесов (Харьков, Украина). Развитие медицинского права на землях Западной Украины в начале XX в. (аспект страхования)...</i>	56
<i>магистр Виктория Хома (Черновцы, Украина). Особенности немецко-австрийской оккупации в Украине в 1918 г.: авторская интродукция к изучению проблемы.....</i>	76
<i>профессор Фёдор Медвидь (Киев, Украина). Алексей Бакалец – Личность с большой буквы (рефлексии к Дню Рождения).....</i>	87

ISSUE CONTENT

<i>Senior Lecturer Olena Petrushenko (Vinnitsya, Ukraine). Martin Heidegger's Legal Linguistics.....</i>	10
<i>Dr. habil. Prof. Yakov Rier (Mogilev, Belarus). Essay on the Impact of Climate and Diseases on Medieval Demography.....</i>	16
<i>PhD in Political Science Viktor Melnyk (Kyiv, Ukraine). The Governance of the Queen Amalasuintha in Italy (526-535 AD): Description from the View of the Legal History.....</i>	27
<i>Dr. habil. Julia Gavrilchenko (Minsk, Belarus). Axiological and Institutional Development of Savings and the Problem of Private Property in the Formation of a Market Economy.....</i>	44
<i>PhD in Law Arsen Terovanesov (Kharkiv, Ukraine). The Development of Medical Law in the Lands of Western Ukraine in the First Half of XX century (Insurance Aspect).....</i>	56
<i>MA in History Viktoriia Khoma (Chernivtsi, Ukraine). Features of the German-Austrian Occupation in Ukraine in 1918: Author's Introduction.....</i>	76
<i>Dr. Prof. Fedir Medvid (Kyiv, Ukraine). Oleksiy A. Bakalets - Capital Letter in Ukrainian Historiography (Reflections to the Birthday).....</i>	87

<https://doi.org/10.38129/Ann.Yur.Ist.2020.4.2.10>

УДК 340.123: 340.134: 340.130.4(81-119)«Гайдегер»

ЮРИДИЧНА ЛІНГВІСТИКА МАРТИНА ГАЙДЕГЕРА

ПРОЛЕГОМЕНИ ДО НАУКОВОЇ ДИСКУСІЇ

ОЛЕНА ПЕТРУШЕНКО (Вінниця, Україна) *

Мова для Мартіна Гайдегера – основний ключ до розуміння всіх процесів «істинного буття»¹. Поза мовою та лінгвістичною репрезентацією не можуть існувати жодні речі в людському видимому світі². Крім того, рецепція семіотичних і семантичних предметів людською свідомістю так само відбувається лінгвістичними способами. Мовний контекст перетворює людське життя на відмінну від іншого матеріального світу онтологічну субстанцію³.

Людина виокремлена зі світу речей, але не може існувати поза ним. Тобто, людина – річ, що маніфестує лише у взаємозв'язку з навколишнім середовищем⁴. Без цієї фундаментальної максими ми не зможемо рухатись далі в осмисленні екзистенційного філософування Мартіна Гайдегера. При цьому, саме лінгвістичні акценти, на думку видатного філософа, вплинули на становлення юриспруденції – ключової особливості західного світогляду та філософського інтерпретативного методу.

Не секрет, що Гайдегер завжди обстоював унікальність та універсальність західної філософії. Її він виводив із західного світогляду та базував на фундаментальних онтологічних (зокрема, генетичних) відмінностях між колективним «Орієнтом» та колективним «Окцидентом»⁵. Скажімо, західний

---

¹ Хайдеггер Мартин. Разговор на проселочной дороге. Избранные статьи позднего периода творчества. М.: Высшая школа, 1991. С. 28-68.

² Рогалевич Н. Н. Краткий словарь по философии. Более 1000 статей. Минск: Харвест, 2008. С. 731-733.

³ Зайцева З. Н. Мартин Хайдеггер: язык и время. / В кн.: Хайдеггер Мартин. Разговор на проселочной дороге. Избранные статьи позднего периода творчества. М.: Высшая школа, 1991. С. 165-166.

⁴ Рогалевич Н. Н. С. 732.

⁵ Мельник В. М. Політична антропологія в окцидентальному та орієнтальному вимірах (порівняльний аспект): автореферат дисертації на здобуття наукового

світогляд спрямований на естетико-етичну аксіологізацію середовища проживання, тоді як східний світогляд маніфестує в позачасових нелінійних механізмах. Відповідно, східний («орієнтальний») світогляд для Гайдегера складніший та багатоманітніший, але, за рахунок цього, він є одночасно «негативістським». Усе, що не піддається людським розумом систематизації, уніфікації та пізнішій маскультовій редукції, на думку Гайдегера, перетворюється в набір символів та значень, непридатних першопочатковим основам первісного мислення *homo sapiens*. Ось чому в «орієнтальних» філософських і духовних практиках Гайдегер, за нашими спостереженнями, бачив «екзистенційну» небезпеку для колективного «Окциденту».

Гайдегер завжди стояв на своєму. Західний світ для нього «важливіший», аніж «східний». Однак, така теоретична позиція висловлювалась філософом не тому, що він прагнув образити умовних «східняків». Ні. Колективний «Окцидент» для Гайдегера – це насамперед «свій світ, свій осередок», тоді як східні релігійно-філософські напрямки відображають «невідповідні» західному світогляду ідеали.

На ранніх етапах наукової діяльності Гайдегер стверджував, що «невідповідність» криється переважно в естетизації і гармонізації сущого, притаманній «західнякам». Однак, пізніше, після публікації головної праці «Буття та час» (1927), вчений трансформував першопочаткову позицію. Він зазначив, що «Схід» онтологічно несумісний із «Заходом». Людина «східного» спрямування для нього апріорично «інша». Тобто, якщо послуговуватись лекційними матеріалами вченого, оприлюдненими в період Третього Рейху, «східна людина – не є людиною». Згодом, німецький філософ відмовиться від радикально-шовіністичних тлумачень, зумовлених особливостями суспільно-політичної еволюції власної держави, але до кінця життя, перебуваючи в науковій самотності, Гайдегер підкреслюватиме: східне уявлення про «людське» та «західне людство» відмінні онтологічно та екзистенційно.

Примітивізуючи попереднє твердження, зауважимо: «антропос» західного типу має одне соціально-психологічне наповнення, тоді як східні люди користуються зовсім іншими детермінантами розвитку. Передбачаючи наростання процесів глобалізації у майбутньому, Гайдегер вбачав дві найбільші «тоталізуючі» небезпеки для «людського буття»:

- 1) формування кіберпростору та віртуалізацію людської комунікації;
- 2) синтетичне поєднання антропосів східного й західного типів.

У принципі, Гайдегер не відходив від расового вчення та євгенічних підходів, притаманних німецькій науковій спільноті 1910-1940-х рр., але він поставив їх, після публікації праці «Питання про техніку» (1953), на нові гостросоціальні теоретико-методологічні рейки.

По-перше, мова – це ідентифікатор расово-культурної приналежності людини. Однак, разом із цією редуکتивною дефініцією (для «простаків»), мова виявляє ще й «глибинний» онтологічний сенс та екзистенційне призначення конкретного людського підвиду (таким є носії певної групи мов, самостійної мови, автономного діалекту). Позитивне чи негативне, в естетико-етичному контексті, спрямування кожного мовно-культурного континууму зумовлює ролі та функції цього людського співтовариства у темпорально-просторовому дискурсі⁶. Отож, рухаючись за Гайдегером, можемо підкреслити: мова володіє як позитивними, так і негативними значеннями. За кількісним встановленням переваг цих значень, ми здатні визначити функціональну приналежність етнонаціональної чи соціально-економічної групи людей. Позитивні значення свідчать про подальший розвиток групи, її еволюційну придатність, перехід на нову стадію психоісторичного колообігу. Негативні значення свідчать про «загнивання», «редукцію» та «деградацію», що перетворює групу людей в «середовище бродіння» деструктивного призначення. Оскільки екзистенційне «добро» та екзистенційне «зло» необхідні онтологічно, то й мови мають детермінувати позитивні й негативні специфіки людських співтовариств.

По-друге, «східний» та «західний» світогляди володіють кардинально відмінними методиками сприйняття («перцепції») позитивних і негативних значень. Те, що вважається позитивним для «західняків» виступає однозначно негативною річчю для «східняків». Крім того, оскільки «західна» людина не здатна зрозуміти «східну», то цього й не варто робити. Потрібно відмовитись від осмислення критеріїв, що «мисленню не надані буттям». Осмислювати ми можемо лише себе. І тут, на думку Гайдегера, «західнякам» пощастило більше, оскільки ключова особливість західного типу світогляду – юриспруденція.

Що ж означає «юриспруденція» для Мартіна Гайдегера?

Перш за все, це не закон чи право, а «уніфікаційний ейдос» – конкретний прояв абстрактності, що ще в давньогрецького мислителя Аристотеля перетворився на «форму» (єдиний засіб репрезентації першоелементного «змісту»). Ідея уніфікації, як гармонійно-структурний естетичний напрямок,

---

⁶ Fernandez-Rubalcaba E. G. The Temporary Decisionism in Ernst Junger, Carl Schmitt and Martin Heidegger and the Christian von Krockow Contradecisionist Analysis. Vox Juris. 2020. Vol. 38. Issue 2. Pp. 185-209.

вплинула на формування «єдності західного світогляду»⁷. В цьому, на думку філософа, сила «колективного Окциденту». «Східняки» не володіють світоглядною єдністю, вони не здатні впоратись із абстракціями одне одного, тоді як «західняки» отримали від античної доби ключові слова: уніфікацію, унітаризм, системність, інформативність (для Гайдегера йдеться переважно про Велику Елладу, хоча він неодноразово апелював і до римського цивілізаційного впливу). Поняття «інформація» в Гайдегеровському сенсі прямо корелює із уніфікацією. Відтак, юриспруденція просто є методикою репрезентації світоглядної спрямованості західного мовно-культурного континууму. Для сходу «юриспруденція» онтологічно не притаманна.

Формування західного світогляду для Гайдегера почалось із давньогрецьких філософів – Анаксимандра та Геракліта. Їх він пропонує вважати не лише засновниками правової чи політичної філософії, але й «філософами-аналітиками». Він стверджує, що їхня термінологія, рецепційована пізнішими мислителями-еллінами, розглядала юриспруденцію як абстрактну ідею порядку, тоді як порядок – це завжди гармонія, а естетичне уявлення про гармонію передбачає уніфікацію звуків, кольорів, інших субстанцій⁸. Отож, правознавство для Гайдегера первісно означало не стільки пошук справедливості й здійснення правосуддя, скільки мало на меті організацію суспільства гармонійним чином.

Якою ж була та залишається історична форма організації суспільства гармонійним чином? Яким є психологічний ейдос юриспруденції?

Гайдегер наголошує, що право проходить шлях трансляції та рецепції через мову та мовно-культурні континууми. Відповідно, саме в порівняльній лінгвістиці потрібно шукати основи праворозуміння та принципово важливі детермінанти для генези держави і права. Юриспруденція, як сукупність «права» й «закону», виступає для Гайдегера всього-навсього «похідним елементом», «абстрагованим наслідком» мови – ейдосу людського мислення. Ось чому західні та східні правові практики ніколи не зійдуться в гармонійній єдності. Вони засадничо відрізняються за категоріями й критеріями мисленнєвої діяльності їхніх носіїв⁹. Це ж, у свою чергу, означає, що

---

⁷ Blakely Jason. The Hermeneutics of Policing: An Analysis of Law and Order Technocracy. Critical Review. 2019. Vol. 31. Issue 2. Pp. 160-178.

⁸ Suarez David. A dilemma for Heideggerian cognitive science. Phenomenology and the Cognitive Sciences. 2017. Vol. 16. Issue. 5. Pp. 909-930.

⁹ Lorenzo J. M. C. Overcome the Hybris of Humanism. Thesis for a Posthumanism of the Kenosis after Heidegger. Kriterion-Revista de Filosofia. 2018. Vol. 59. Issue 141. Pp. 745-764.

глобалізація приречена на нездійсненність.

Lecturer Olena Petrushenko (Vinnitsya, Ukraine).

Martin Heidegger's Legal Linguistics

This article is a general author's view of the problem of legal linguistics in the philosophical heritage of the great German existentialist – Martin Heidegger. The author believes that Heidegger viewed jurisprudence through the prism of Greek ontological terminology and correlated it with Western ideological features. Consequently, it is linguistic research that can provide the key to understanding the legal consciousness of a particular people (or the cultural context of nations).

Key words: Existentialism, Ontology, Occidens, Oriens, Western Thinking, Being.

старший преподаватель Елена Петрушенко (Винница, Украина).

Юридическая лингвистика Мартина Хайдеггера (1889-1976)

Статья представляет собой общий авторский взгляд на проблему юридической лингвистики в философском наследии великого немецкого экзистенциалиста – Мартина Хайдеггера. Автор считает, что Хайдеггер рассматривал юриспруденцию через призму греческой онтологической терминологии и соотносил её с западными мировоззренческими чертами. Следовательно, именно лингвистическое исследование может предоставить ключ к пониманию правосознания того или иного народа (или же культурного контекста народов).

Ключевые слова: экзистенциализм, онтология, Окцидент, Ориент, западное мышление, бытие.

викладачка Олена Петрушенко (Вінниця, Україна).

Юридична лінгвістика Мартіна Гайдеггера (1889-1976)

Ця стаття – загальний авторський погляд на проблему юридичної лінгвістики у філософській спадщині великого німецького екзистенціаліста – Мартіна Гайдеггера. Автор вважає, що Гайдеггер розглядав юриспруденцію через призму грецької онтологічної термінології і співвідносив її із західними світоглядними рисами. Отже, саме лінгвістичне дослідження може надати ключ до розуміння правосвідомості того чи іншого народу (або ж культурного контексту народів).

Ключові слова: екзистенціалізм, онтологія, Окцидент, Орієнт, західне мислення, буття.

* **Петрушенко Олена Федорівна** – завідувачка підготовчих курсів Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова, старший викладач кафедри українознавства Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова. E-mail: petrushenkolena1948@gmail.com.

<https://doi.org/10.38129/Ann.Yur.Ist.2020.4.2.16>

УДК 314.06(314.7.044): 314.8.062.2:340.141

ОЧЕРК О КЛИМАТЕ, БОЛЕЗНЯХ И ИХ ВЛИЯНИИ НА СРЕДНЕВЕКОВУЮ ДЕМОГРАФИЮ

ЯКОВ РИЕР (Могилев, Республика Беларусь) *

Климатические изменения в последние десятилетия стали объектом пристального общественного внимания. Тема глобального потепления – общее место и в публицистике, и в научной литературе. Но распространенное суждение о влиянии на современный климат антропогенного фактора – человеческой деятельности – нельзя принять, ибо оно опровергается многочисленными погодными колебаниями в прошлом.

Собственно, именно внимание к причинам нынешних климатических процессов способствовало активизации изучения истории климата Земли, знания о котором углубились теперь на многие тысячелетия в прошлое. В итоге появившееся среди климатологов и подхваченное многими экологами и политиками в конце прошлого века суждение о резком потеплении в наше время из-за парникового эффекта, отраженное в популярном графике американского климатолога Майкла Манна (т. наз. «ключка Манна»), было расценено как фальсификация с целью получения финансирования.

Стремясь наглядно продемонстрировать наступившее глобальное потепление, последний убрал из своего графика детализацию, заменив ее линией, демонстрирующей общий температурный тренд, «потеряв» при этом «период потепления, который пережила Европа 1 тыс. – 700 лет назад и «малый ледниковый период» в Европе (начался в XVII веке, продлился до середины XIX-го)»¹. В итоге исчезли реальные климатические колебания. Но ведь именно они определяли восприятие погоды современниками.

---

¹ Mann M. E., Bradley R. S., Hughes M. K. Global-scale temperature patterns and climate forcing over the past six centuries // *Nature*. No. 392. 23 April 1998. P. 779-787; <http://www.polit.ru/lectures/2010/12/01/climat.html>; <http://www.washprofile.org/ru/node/6605>; <http://www.kataklizmic.narod.ru/faktu.html>.

Дискуссии о потеплении и его причинах продолжаются. Становится неочевидной роль в потеплении концентрации CO₂, что снижает роль антропогенного фактора². Кстати, весь пафос спора о *глобальном потеплении* связан с невозможностью установления нынешнего климатического тренда из-за хаотичных ежегодных погодных колебаний. И если климатологи с их нынешними знаниями спорят, то что говорить о древних... Тенденции становились понятными спустя десятилетия и то, если были стабильными. Тогда они замечались людьми, и те реагировали хозяйственными, поселенческими, политическими и иными изменениями. Соответственно, **на исторические процессы влияли лишь устойчивые, то есть длительные тренды, существенно менявшие природные условия.** К частным и частым колебаниям люди привыкали³.

Точные же графики с широкими амплитудами колебаний демонстрируют чуть ли не *броуново* движение температур (если, к тому же, учесть, что эти температуры определены по косвенным признакам: годовые кольца деревьев, ледниковые скважины и то лишь в отдельных регионах Северного полушария; экстраполяция этих данных на оба полушария требует признания и локальных различий). Вспомним, что все последние годы погода существенно разнится на западе и востоке Европы. Причем более экстремальной она оказывается ближе к Атлантике: снежные заносы зимой и паводки летом заметнее в Англии, Франции и даже Испании. Наоборот, экстремально жаркое лето 2010 года наблюдалось в Восточной Европе, на западе же континента жара оказалась более умеренной. И в завершающемся году жара, охватившая все северное полушарие, все же существенно отличалась по регионам. Такой же разброс данных мог, естественно, быть в прежние эпохи.

Особо на жизнь людей погода влияла, понятно, в доиндустриальный период, когда основным источником существования было сельское хозяйство, обеспечение продовольствием. Климатические циклы средневековой эпохи уже известны. Как видно на предлагаемом графике (рис. 1), существенное похолодание начала Средневековья сменилось в X в. теплым периодом, продлившимся почти до середины тысячелетия, хотя и прерывавшееся отдельными холодными периодами. Именно в середине I тыс. н. э. произошли

---

² См., напр.: <http://www.lenta.ru/news/2011/11/22/warm/>; <http://www.lenta.ru/news/2011/11/25/carbon/>.

³ Риер Я. Г. *Аграрный мир Восточной и Центральной Европы в средние века по археологическим данным*. Могилев. 2000. С. 20.

падение Западной Римской империи и общий упадок Южной Европы. Дальнейшее потепление породило «климатический оптимум» X-XII вв., который стал временем восстановления европейской хозяйственной и общественной жизни, создания государств и роста городов. Последнее стало возможным в том числе и вследствие подъема сельского хозяйства, которое и сумело обеспечивать продовольствием горожан, а также – растущие феодальные элиты. «Малый ледниковый период» продлившийся (при отдельных колебаниях) до XIX в., уже существенно не влиял на жизнь населения Европы, в том числе и благодаря развитию городской экономики и созданной во времена Высокого Средневековья инфраструктуры: устойчивой сети поселений и дорог.

Рис. 1. Температура Северного полушария в IX-XX⁴.

Хотя, естественно нельзя идеализировать ту эпоху. Голодовки и вызванные ими эпидемии сотрясали Европу вплоть до XIX в.

Климатические колебания также существенно влияли на динамику и плотность расселения. Европейские данные отражены на рис. 2.

⁴ Lamb H. H. *Climate: Present, Past, and Future*. // L.: Barnes and Noble Publ., 1977. Vol. 2; Даценко Н. М., Иващенко Н. Н. Учет нелинейности отклика дендрохронологических рядов на изменения температуры воздуха при тысячелетних реконструкциях климата. // *Тр. Гидрометцентра России*. 2005. Вып. 340. С. 68–76.

Рис. 2. Климат и заселенность в центральной и восточной Европе с VI по XV в.*

Примітки: 1 – температура, 2 – уровень влажности, 3 – расселение в восточнославянских землях, 4 – расселение в западнославянских землях, 5 – расселение в древнегерманских землях; а – теплый период, б – холодное время, в – засушливые века, г – периоды с повышенной влажностью, д – динамика расселения заселенности⁵.

*Плотность штриховки означает интенсивность процессов.

Рост населения во времена «климатического оптимума» привел к формированию в Западной Европе современного аграрного пейзажа уже к XIV в., когда возникли почти все существующие современные деревни и были освоены прежде поросшие лесами возвышенности. В Центральной Европе, где населенной менее плотно, аналогичные процессы отмечены в XIV-XVI вв., а в восточной части континента, при еще более редком населении – в XVII-XVIII вв. Кстати, именно мягкий атлантический климат Западной Европы способствовал не только ее более плотной заселенности уже с Раннего Средневековья, но сложению там обособленных крестьянских хозяйств в первой половине I тыс. н. э. Ибо в таком климате отдельная крестьянская семья могла самостоятельно себя прокормить, в отличие от населения Восточной Европы, континентальный климат которой способствовал устойчивости общинных связей и коллективистских представлений вплоть до столыпинской аграрной реформы, встреченной враждебно многими крестьянами. То есть

⁵ Риер Я. Г. Археология средневековой европейской деревни: общие черты и региональные особенности. Могилев. 2008. С. 10.

природная среда существенно повлияла на социальное и политическое развитие разных регионов Европы.

Но в рамках общих тенденций влияние на людей оказывали и локальные колебания климата. Исследования последнего времени позволяют не только уточнить сведения об этих колебаниях, но и выявить их причины. Как оказалось, из 20 самых холодных лет за всю средневековую эпоху 13 приходится на VI в., после 536 года. Недавнее изучение добытых из специально пробуренных в ледниках *кернов льда* показало, что причиной похолодания в тот год стало мощное извержение вулкана где-то в высоких широтах северного полушария. В 540 и 547 гг. произошло еще два извержения, что сделало 540-е гг. самым холодным десятилетием за 2300 лет: средняя температура тогда составила около 11,8 °С (для сравнения средняя общемировая температура 2015 года равнялась 14,8 °С). Причиной послужили частицы вулканической пыли в атмосфере, отражавшие солнечное излучение. Холодный климат этого столетия мог стать одним из факторов, повлиявших на изменения в обществе.

***

В частности, длительные неурожаи и голод в Центральной Азии вызывали миграции населения оттуда в Китай и Восточную Европу, тем самым способствуя распространению чумы, эпидемия которой в 551-580 гг. охватила Восточную Римскую империю и державу Сасанидов в Иране, и стала известной под названием «*Юстинианова чума*». Впрочем, недавние исследования генетиков показали, что впервые ДНК чумной бактерии появились в Европе примерно 4800 лет назад одновременно с началом масштабного переселения в Центральную Европу жителей каспийско-причерноморских степей – носителей индоевропейских языков, согласно распространенной гипотезе. По мнению генетиков, именно тогда чума и попала в Европу, где затем образовался собственный природный резервуар чумных бактерий. В дальнейшем этот очаг продолжал пополняться бактериями из Центральной Азии.

В период правления императора Юстиниана чума попала в Константинополь с кораблями, возившими в столицу хлеб из Египта. Первые случаи заболевания в Константинополе отмечаются в 544 году. Чума быстро охватила Европу и Северную Африку. Эта эпидемия продолжалась до середины VIII в. Только в Европе, по разным оценкам, она унесла жизни от 25 до 50 млн. человек.

Биограф Юстиниана Прокопий Кесарийский, писал, что впервые болезнь была отмечена в африканском городе Пелузии (в восточной части дельты

Нила). Хлебные поля Египта кормили Константинополь. На кораблях, доставлявших зерно, плыли и крысы, и блохи – переносчики бактерий чумы. Из Константинополя чума распространилась по всей Европе и Северной Африке. Епископ VI в. Григорий Турский описывал ее в «Истории франков»: *«А уж во время самой чумы такая смертность была во всей той области, что и невозможно сосчитать, какое множество людей там погибло. И в самом деле, когда уже не стало хватать гробов и досок, то погребали в одну могилу по десять и более человек. Подсчитали, что в базилике святого Петра [в Клермоне] в одно из воскресений было триста покойников. И сама смерть была внезапной. А именно: когда появлялась рана наподобие змеи в паху или под мышкой, человек так отравлялся ядом, что он выпускал дух на второй или третий день. Сила яда лишала человека сознания»*. Упоминания об этой эпидемии есть и в средневековых ирландских хрониках. Среди ее жертв были римский папа и валлийский король.

Бактерия – переносчик бубонной чумы появилась в Центральной Азии, постоянно присутствовала в колониях грызунов, таких как сурки или песчанки, которые жили рядом с людьми. Генетические данные свидетельствуют о том, что штамм, вызвавший чуму Юстиниана, возник где-то вблизи западного Китая. Он впервые появился на южных берегах Средиземного моря и, по всей вероятности, распространялся *вдоль южных, морских торговых сетей, по которым везли шелк и специи для римских потребителей*. Эти условия были примером ранней глобализации, и как только штамм достиг колоний грызунов, обитавших в зернохранилищах империи, смертность стала колоссальной.

Анализируя последствия этой эпидемии, ученые считают, что чума помешала продолжить завоевания Юстиниана в западной части бывшей Римской империи и что она же ослабила государство настолько, что поспособствовала победам арабов над византийцами и захвату ими Палестины, Сирии, Египта и Ирана. Другие авторы обвиняют чуму и в помощи англо-саксонскому завоеванию Британии, кельтское население которой пострадало от эпидемии. Утихая в одних местностях и охватывая другие, порой возвращаясь, эпидемия чумы продолжалась, как отмечалось, до середины VIII в.

Еще более разрушительной была эпидемия чумы в середине XIV в. Распространенное объяснение обширности и губительности этой эпидемии состоит в том, что эту болезнь вызывали укусы чумных блох, паразитировавших на крысах, которые в средневековом мире жили повсюду.

Наиболее катастрофической в Европе была чумная эпидемия 1346-1353 гг., названная современниками «Черной смертью». Но произведенное недавно

группой шведских и итальянских ученых компьютерное моделирование распространения эпидемии в городах Европы позволило им предположить, что «Черную смерть» в Европе разносили люди, а не крысы. *«Болезнь бы не распространилась так быстро, если бы передавалась крысами. В случае с крысами путь распространения болезни более длинный, тогда как, передаваясь от человека к человеку, все происходило быстрее»*, отметил один из исследователей.

«Черная смерть» унесла жизни 30-50% населения пораженных болезнью стран. Абсолютные цифры колеблются в пределах от 25 до 75 млн. человек. Разбегка данных, помимо понятных пробелов и неточности средневековой статистики объясняется неравномерностью распространения и смертности от болезни. В отдельных местностях и, особенно, городах констатировали почти повальную убыль населения – до 90%, в других – намного меньшую.

Одной из причин такой катастрофической смертности в Европе французский историк П. Тубер считает рост населения, опередивший в XIV в. возможности его тогдашнего обеспечения, что вело к массовому появлению физически ослабленных людей и известной скученности жителей в городах при крайне низком тогда уровне гигиены. Следует добавить, что симптомы «Черной смерти» не совпадают полностью с признаками современной чумы, очаги которой все еще существуют в Азии, Африке и странах Южной Америки, где сохраняются очаги зараженных грызунов.

Последствия чумы неизмеримы в плане демографическом, экономическом, социокультурном, религиозном, социально-психологическом. Известный историк медицины Ж. Сурниа утверждает, что они сравнимы с атомной войной. Пандемия привела Европу в состояние демографической катастрофы. В особенности пострадали города, ибо в условиях городской скученности болезнь распространялась быстрее. Но и аграрный мир Европы также пришел в критическое состояние: земля оставалась невозделанной, нехватка рабочих рук в сельском хозяйстве привела к массовому падежу скота и эпизоотиям.

Попытки преодоления экономического кризиса путем законодательного регулирования вызывали к жизни жесточайшие меры, например, английское рабочее законодательство Эдуарда III и Ричарда II, запрещавшее бродяжничество и попрошайничество, наказанием за которые было клеймение и обращение в рабство.

«Черная смерть» показала, как изменяется поведение человека в критической ситуации. С 1348 года в Европе наблюдаются эпизоды коллективной паники, массовые психозы, галлюцинации. *«Почетный авторитет как божеских, так и человеческих законов почти упал и исчез»*, – с горечью отмечает современник событий, итальянский писатель Джованни Боккаччо. Для «человека перед лицом смерти» девальвировались религиозные

и нравственные нормы: *«Не станем говорить о том, что один горожанин избегал другого, что сосед почти не заботился о соседе, родственники посещали друг друга редко или никогда, или виделись издали: бедствие воспитало в сердцах мужчин и женщин такой ужас, что брат покидал брата, дядя племянника, сестра брата и нередко жена мужа: более того и вернее – отцы и матери избегали навещать своих детей и ходить за ними, как будто то были не их дети»*. По многим линиям происходил разлом отношений человека с официальной церковью, на которую возлагалась вина за Господнюю кару. Чума вызвала к жизни новые еретические течения. По городам Франции и Германии двигались процессии флагеллантов. «Черная смерть» повлекла за собой вспышку антисемитизма: евреев обвиняли в злонамеренном отравлении колодцев с целью вызвать мор. В булле папы Климента IV говорилось, что евреи так же, как и христиане, умирают от чумы, а следовательно, не являются ее виновниками. Но эта булла не положила конец преследованиям.

В дальнейшем чума периодически возвращалась в Европу, но уже менее катастрофичными вспышками, которые происходили, постепенно затухая, каждые 20-30 лет, когда вырастали поколения, не пережившие предыдущие эпидемии и не получившие иммунитета. Трагично, что при этом умирали именно молодые. И такие вспышки преследовали европейцев (и не только их) до XVIII в. Так «Черная смерть» существенно замедлила демографическое развитие Европы, население которой в Средние века и без того росло крайне медленно.

Погодные изменения, пожалуй, помогли Чингисхану занять известное место в истории. Имеется в виду изменение азиатского климата с холодного и засушливого, предшествовавшего его восхождению как правителя Монгольской империи, на более теплый и влажный, позволивший всадникам из Средней Азии расширить границы его владений.

Ученые, исследовавшие фрагменты древних сибирских сосен в Центральной Монголии, возраст которых составляет около 2000 лет, полагают, что восхождение Чингисхана к власти точно совпадает с периодом выпадения необычно большого количества осадков, и такой период продолжался около двух десятилетий, что и позволило расцвести засушливым пастбищам, расположенным в азиатских степях. Появившиеся более обширные выпасы для табунов боевых лошадей, от которых зависел кочевой образ жизни монголов, помогли захватническим армиям Чингисхана установить свой контроль над территориями, простиравшимися от Китая на востоке, до Афганистана на юге и до Венгрии на западе.

Годичные кольца, свидетельствующие о хорошем или плохом росте растений, указывают на то, что в период примерно с 1180 по 1190 гг., который непосредственно предшествовал правлению Чингисхана, происходили сильнейшие засухи, и в результате, вероятно, усилилась политическая нестабильность, способствовавшая его приходу к власти. После этого, как показывают годичные кольца, наступил устойчивый период дождей и мягкой погоды, продолжавшийся с 1211 по 1225 гг., и он точно совпал со стремительным взлетом империи Чингисхана.

Это была, естественно, не единственная причина, но изменение климата, судя по всему, создало идеальные условия для харизматичного лидера, позволив ему появиться из хаоса, создать армию и сконцентрировать в своих руках власть. *«В засушливых местах необычная влажность приводит к необычно обильной вегетации, которая трансформируется в лошадиные силы. Чингисхану в буквальном смысле удалось оседлать эту волну»*⁶. Затем, по анализу годичных колец, климат вновь вернулся к своему обычному холодному и сухому состоянию, что привело к засухам и низкой продуктивности пастбищ, и, в свою очередь, способствовало упадку империи при потомках Чингиза. А как повлияли завоевания монголов на жизнь народов тогдашней Восточной Европы и Азии, известно. Менее известно, что и в Центральной Европе завоеватели тоже изрядно «наследили»: прежде всего имеется в виду Венгрия, в которой монголы находились с весны 1241 года до лета 1242 года. Восстановилась страна после этого лишь спустя полстолетия. Кстати, на неожиданный уход завоевателей из Паннонской равнины – единственной в Европе (кроме Северного Причерноморья) степной зоны, повлияла необычно снежная зима с бурным таянием снега весной, что превратило Паннонскую степь в сплошное болото. И лошадей стало нечем кормить. Естественно, были и политические причины ухода – ссора хана Батыя со своими братьями. Но и погода сыграла свою роль.

Здесь приведены лишь отдельные примеры, но и они свидетельствуют: исторические процессы столь многофакторны, что их анализ требует междисциплинарных исследований, совместной работы историков с целым рядом специалистов разных направлений.

---

⁶ См.: Риер Я. Г. *Новое в исторической демографии* [Электронный ресурс]: методические материалы / Я. Г. Риер. – Электрон. данные. – Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2018.

Dr. habil. Yakov Rier (Mogilev, Belarus)

Essay on the impact of climate and diseases on medieval demography

The article is devoted to the most important issues of historical and legal medieval studies – the influence of climate and disease on the formation of the economic and demographic agenda. In particular, the author calls for a more extensive look at the problems of «global warming», given the presence of climatic cycles. In addition, the author emphasizes: political processes and, accordingly, many laws of past years and today are formed under the influence of natural environmental trends.

Key words: Middle Ages, Demography, Global Warming, Influence of Climate, Political Reflections.

Профессор Яков Риер (Могилев, Беларусь)

Очерк о климате, болезнях и их влиянии на средневековую демографию

Статья посвящена важнейшим вопросам историко-правовой средневековости – влиянию климата и болезней на формирование экономико-демографической повестки. В частности, автор призывает смотреть более пространно на проблематику «глобального потепления», учитывая наличие климатических циклов. Кроме того, автор подчеркивает: политические процессы и, соответственно, многие законы прошлых лет и дня сегодняшнего формируются именно под влиянием естественных, энвайронменталистских тенденций.

Ключевые слова: Средневековье, демография, глобальное потепление, влияние климата, политические рефлексии.

Професор Яків Рієр (Могилів, Білорусь)

Нарис про клімат, хвороби та їхній вплив на середньовічну демографію

Стаття присвячена найважливішому питанню історико-правової медієвістики – впливу клімату і хвороб на формування економіко-демографічного порядку денного. Зокрема, автор закликає аналізувати широко розрекламовану проблематику «глобального потепління» з огляду на наявність кліматичних циклів. Крім того, автор підкреслює: політичні процеси і, відповідно, багато законів минулих років і сьогодення формуються саме під впливом природних, енвайронменталістських тенденцій.

Ключові слова: Середньовіччя, демографія, глобальне потепління, вплив клімату, політичні рефлексії.

* **Риер Яков Григорьевич** – доктор исторических наук, профессор кафедры всеобщей истории, экс-заведующий кафедрой всеобщей истории Могилевского государственного университета имени А. А. Кулешова. E-mail: rier47@tut.by.

<https://doi.org/10.38129/Ann.Yur.Ist.2020.4.2.27>

УДК 340.130.3: 321.17(321.011.1)

ПРАВЛЕНИЕ КОРОЛЕВЫ АМАЛАСУНТЫ В ИТАЛИИ (526-535 гг.): ИСТОРИКО-ЮРИДИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

ВИКТОР МЕЛЬНИК (Киев, Украина) *

Остготский вождь Теодорих Великий правил Италией в качестве наместника восточноримских (византийских) императоров с 493 по 526 гг. Его правление привело к созданию мощного внешнеполитического союза, который в 519 г. включал не только Италию с прилегающими территориями Паннонии, Реции, Норика, Далмации, Прованса, но и всю Испанию, Северную Африку, Лионскую Бургундию, Тюрингию, Алеманнию, северогерманскую Саксонию. Соответственно, о самом Теодорихе Великом из рода Амалов, обладавшем имперскими титулами магистра, консула, патриция, часто говорят как о полноценном «наместнике провинций бывшей Западной Римской империи»¹.

Перед своей смертью 30 августа 526 г., Теодорих Великий последний раз созвал совет военачальников. Понимая опасность любых антиимперских действий для родовой власти Амалов, Теодорих лично провозгласил королем собственного внука Аталариха и приказал вождям: *«чтобы они охраняли и берегли короля, возлюбили сенат и римский народ, а императора восточного – храня всегда мир с ним и его благосклонность – почитали вторым после Бога»*². Теодорих позаботился, дабы слова его, через послов, дошли до ушей императора Юстина I.

Последним предсмертным решением Теодориха стало назначение собственной дочери Амаласунты (матери Аталариха) на пост официальной правительницы Италии вплоть до обретения Аталарихом совершеннолетия³. Таким образом, как только король Теодорих умер, Амаласунта немедленно

---

¹ Мельник В. М. Смена эпох: очерк формирования римско-византийской доктрины международного права (III-VI века). *Аннали юридичної історії*. 2018. Т. 2. № 1-2. С. 96-98.

² *Iord. Get.*, 304.

³ О переходе власти к Амаласунте: *Procop. BG*, I.2.3; *Iord. Get.*, 305; *Iord. Rom.*, 367. Иордан также говорит о моментальном потеплении отношений между Амаласунтой и Юстином I.

объявила себя наместницей византийского императора в Италии. В дальнейшем, как отмечает итальянский хронист Кассиодор, восьмилетнее правление Амаласунты (как регент в 526-534 гг. и как королева в 534-535 гг.), стало демонстрацией полного подчинения рода Амалов высшей власти Константинополя и зависимости остготских королей от императорской воли⁴.

Малолетний и болезненный Аталарих Амал, *де-юре*, правил остготской Италией, Далмацией, Сицилией, Рецией, Нориком и Провансом вплоть до своей естественной смерти в 534 г. В 526 г. ему было всего лишь около десяти лет. Амаласунте к тому времени исполнилось двадцать восемь. Эта женщина получила римское образование высшего класса, превосходно знала греческий и латинский языки, владела навыками юридической грамотности и могла составлять деловые документы. Современник событий Прокопий утверждает, что Амаласунта «сочетала необычайную красоту и пленительную женственность с умом, энергией и решительностью зрелого мужчины»⁵.

Источник «*Variae*» Кассиодора посвящает Амаласунте много внимания, так как Кассиодор во времена её правления занял могущественное и влиятельное положение при дворе. Фактически, Кассиодор являлся вторым человеком в остготских владениях – итальянским канцлером, главным придворным писарем и руководителем королевской канцелярии⁶. Важно, что и Кассиодор, и Прокопий, и Иордан единодушно подчеркивали «римский характер» Амаласунты, её склонности к римской культуре и образу мышления.

Прокопий, в частности, пишет: «Пока она стояла во главе управления, ни один римлянин не был подвергнут ни телесному наказанию, ни конфискации имущества; она не только не разрешала готам поступать несправедливо по отношению к римлянам, но даже вернула детям сенаторов Симмаха и Боэция имущество, конфискованное у их отцов»⁷. Сразу же, после восшествия малолетнего Аталариха на остготский королевский престол, регентша Амаласунта издала от имени сына *Манифест*, согласно которому, римляне и остготы провозглашались *равными* друг другу⁸.

---

⁴ Cass. Var., VIII.1.

⁵ Цит. по: Удальцова З. В. Италия и Византия в VI веке. М.: АН СССР, 1959. – с. 237. Первоисточник: Procop. H. a., XVI.1.

⁶ Ле Гофф Жак. Рождение Европы. Серия «Становление Европы». Пер. с фр. А.И. Поповой. Предисл. А.О. Чубарьяна. СПб: «Александрия», 2014. – с. 34-35.

⁷ Procop. BG., I.2.4-5.

⁸ Skibiński Tomasz. Gothorum Romanorumque consensus. Jedność Gotów i Rzymian w działalności politycznej Amalasunty. Vox Patrum. 2016. T. 66. No 36. s. 235-249.

Нововведённый принцип равенства варваров и римлян исходил из природы права *foedus*, согласно которому варварские племена поступали в прямое подчинение высшей императорской власти⁹. И пришлые варвары, и коренные римляне, в течение V в. и первой четверти VI в., составляли важную налоговую базу для официального Константинополя¹⁰. Вот почему император Юстин I (518-527) поддержал первые политико-юридические шаги амбициозной регентши.

Форма общения между королевской администрацией и народом Италии, избранная Амаласунтой, давала свои плоды. Первые восемь лет после смерти Теодориха Великого стали временем экономической стабильности и социального равновесия в итальянском обществе. В дальнейших манифестах Аталариха, Амаласунта предоставляла экстраординарные знаки внимания городскому Римскому сенату и называла его традиционным и главным местом принятия политических решений¹¹. Регентша Амаласунта пошла также навстречу Папской Архиепископии. Папа Римский провозглашался судебной инстанцией, к которой мог обратиться любой подданный-католик, живущий во владениях Аталариха. Кассиодор отдельно писал: «безопасность народа приносит славу римскому епископу, а его надзору как духовного владыки подлежит и духовная и телесная жизнь всех верующих»¹².

Впрочем, внутривполитическое равновесие и примирение между отдельными группами влияния в Италии (королевская канцелярия в Равенне, папский дворец в Риме, советы военных старейшин в Вероне и Милане, патрицианская аристократия в Неаполе и на Сицилии¹³) сопровождалось параллельной деградацией внешней политики. Первым делом, речь идёт о сложной системе взаимоотношений между Равенной и варварскими племенами на окраинах Аталариховой вотчины¹⁴.

---

⁹ Cellurale Mariateresa. Romani y Gothi en Italia. La comunión de derecho en la república unida de Justiniano. Revista de Derecho Privado. 2011, n. 21. pp. 21-22.

¹⁰ Amory Patrick. People and identity in Ostrogothic Italy, 489-554. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 548 p.

¹¹ Cass. Var., VIII.2, 10, 11, 14, 15, 17 etc.

¹² Цит. по: Удальцова З. В. Там же. – с. 239. Сверено с первоисточником: Cass. Var., VIII.24 et XI.2.4.

¹³ Cellurale Mariateresa. Romani y Gothi en Italia. La comunión de derecho en la república unida de Justiniano. Revista de Derecho Privado. 2011, n. 21. pp. 21-40.

¹⁴ Мельник В. М. Смена эпох: очерк формирования римско-византийской доктрины международного права (III-VI века). Аннали юридичної історії. 2018. Т. 2. № 1-2. С. 100-101.

О расколе политического объединения варварских королевств Европы и Африки, сгруппировавшегося вокруг династии Амалов, с таким трудом созданного Теодорихом Великим, свидетельствуют «волнения», случившиеся в Далмации и в Южной Галлии. В частности, *бросается в глаза тот факт, что манифесты, указы и постановления времён регентства Амаласунты больше не обращаются к народу вестготской Испании*¹⁵. Однако, слова о Южной Галлии всё ещё присутствуют¹⁶.

В одном из манифестов, Амаласунта говорит, что все восставшие будут осыпаны королевскими милостями, если прекратят протесты. Она также демонстрировала желание облегчить налоговые тяготы для латиноязычных граждан¹⁷. Был издан специальный рескрипт для южноитальянского региона Бруттия, в котором регент поощряла *«природную добычу золота»*: «Для чего лежать без обработки тому, что может стать имуществом, добытым честным путем: искать золота посредством войны – дурно; плавать по морям из-за него – опасно; получать обманом – нечестиво; добывать же у самой природы – справедливо»¹⁸.

Пока легаты Восточной Римской империи заключали соглашения (526 г.) с африканскими вандало-аланами и лионскими бургундами, Амаласунта подготовила и отправила собственное посольство в Константинополь. В 527 г. эта группа итальянских послов прибыла во «вселенскую столицу» с «прошением мира».

Что же подразумевают византийские летописцы под словосочетанием «прошение мира», говоря о дипломатическом шаге остготской правительницы?

Во-первых, отметим, что посольская миссия остготов к Юстину была отправлена в мирное время. Речи о «прекращении боевых действий» не шло. Смысл посольства состоял в следующем: дочь Теодориха Амаласунта просила восточноримского императора признать её сына Аталариха законным королем остготов и наместником Италии, а её саму регентом короля. Итальянские послы называли себя слугами и рабами императора, напоминали Юстину об усыновлении им готского военачальника Евтариха, чьим родным сыном

---

¹⁵ В частности, см.: Skibiński Tomasz. Gothorum Romanorumque consensus. Jedność Gotów i Rzymian w działalności politycznej Amalasunty. Vox Patrum. 2016. T. 66. No 36. s. 235-249.

¹⁶ Cass. Var., VIII.3-5 et 7.

¹⁷ Janróz W. Amalasunta – uczona królowa gotów. Meander. 1981. Vol. 36. Zeszyt 7. s. 367-370.

¹⁸ Cass. Var., IX.3.5.

являлся король Аталарих. Легаты из Равенны сказали императору: «*Не чужой человек, а твой близкий родственник просит у тебя мира*»¹⁹.

Во-вторых, заметим, что под «прошением мира», послами имелась в виду также гипотетическая возможность военного вмешательства Византии в итальянские дела из-за непризнания Аталариха полноправным наместником Италии (в том числе, посредством использования племенных союзов бургундов и вандалов, признанных Юстином независимыми от власти итальянских наместников по договору 526 г.)²⁰.

В ответ на посольское прошение Амаласунты, император Юстин I (518-527) официально признал Аталариха и Амаласунту *правителями Италии, Сицилии, Далмации, Прованса, Норики, Реции и Паннонии*, что стало последним его важным прижизненным политическим решением... Уже летом 527 г. на восточноримский престол взошёл племянник Юстина Юстиниан Великий (527-565). Отметим, что современники сообщали о наличии личных любовных симпатий между Амаласунтой и Юстинианом, что, конечно же, являлось мощной поддержкой для сторонников королевы в борьбе с оппозиционной остготской знатью.

Впрочем, пока Амаласунта занималась налаживанием политических отношений с императором Юстинианом, многие остготы выказывали своё открытое недовольство провизантийским внешнеполитическим курсом. Во-первых, военачальники Тулуин и Теодат подстрекали остготов к неприятию «женской власти»²¹. Во-вторых, важным элементом подстрекательства служил *Договор Юстина с вандалами и бургундами от 526 г.*, подведший черту под военно-политическим доминированием остготов в бассейне Западного Средиземноморья. Многие готские военачальники считали составление такого договора «*предательством со стороны Римской империи*». В-третьих, остготы препятствовали назначению римлянина Либерия (общей креатуры

---

¹⁹ Cass. Var., VIII.1-4.

²⁰ См.: Heydemann Gerda. Chapter 1: The Ostrogothic Kingdom – Ideologies and Transitions. A Companion to Ostrogothic Italy. Ed. by Jonathan Arnold, Kristina Sessa, Shane Bjornlie. Leiden: Brill, 2016. pp. 17-46; Bjornlie M. Shane. Politics and Tradition between Rome, Ravenna and Constantinople: A Study of Cassiodorus and the Variae, 527-554. Cambridge, 2013. 370 pp.; Cellurale Mariateresa. Romani y Gothi en Italia. La comunion de derecho en la república unida de Justiniano. Revista de Derecho Privado. 2011, n. 21. pp. 21-40.

²¹ La Rocca Cristina Maria. Consors regni: a problem of gender? The consortium between Amalasuntha and Theodahad in 534. Gender and historiography. Studies in the earlier middle ages in honour of Pauline Stafford. Eds. Janet L. Nelson, Susan Reynolds and Susan M. Johns. London: Institute of Historical Research, 2012. pp. 127-130.

Амаласунты и Юстиниана) высшим военным командиром Италии (магистром милитум). В дальнейшем, Амаласунта все же назначила на высшие военные остготские посты других римских сенаторов – Киприана и Опилиопа.

Не обошлось во внешней политике и без прямых военных столкновений с соседями. К примеру, Э. Штейн в своей «Истории Византийской империи» пишет, что византийцы решили ограничить потенциальную власть остготов в дунайском регионе и организовали вторжение в юго-западную Паннонию армии федератов из германского племени гепидов²². В любом случае, гепиды были полностью разгромлены около Сирмия (современной Митровицы Сремской). Кажется вполне реальным предположение, что Амаласунта договорилась с Юстинианом о таком вторжении, в результате чего остготские военачальники должны были потерпеть поражение и, как следствие, потерять авторитет, если не жизнь. Все получилось ровно наоборот. Военная остготская знать восторжествовала, продолжая распускать слухи о «предательстве женщины». Прокопий писал об этом: «варвары уже открыто восставали против нее и без стеснения требовали, чтобы она, женщина, сложила царскую власть»²³.

Сильно накалившиеся отношения остготов с вандалами и франками тоже давали о себе знать. Против Амаласунты составилась серьезный заговор. Военная знать требовала прекращения классического римского образования Аталариха. В обществе абсолютно серьезно дискутировался вопрос о том, надо ли остготскому королю уметь читать и писать собственной рукой, знать древние римские предания и летописи. В итоге, Амаласунта вынуждена была уступить напору генералов-заговорщиков и передать Аталариха на воспитание военным вождям. Видимо, это действие стало главной ошибкой Амаласунты и началом её политического конца.

Пока остготские дружинники сражались в паннонийском регионе с дикими гепидами, а Амаласунта пыталась сохранить материнский контроль над Аталарихом, вандалы под руководством нового рекса Гелимера совершили ряд жестоких набегов на южное и восточное побережье Сицилии. Отдельные пиратские отряды высаживались в южноитальянских регионах Апулия и Калабрия, где занимались разбойными нападениями на зажиточных римлян, порабощали крестьян и жгли католические церкви.

---

²² Stein Ernest. Histoire du Bas-Empire. Tome II, De la Disparition de L'empire D'occident a la Mort de Justinien (476-565). Bruges: Desclée De Brouwer. 1949. p. 329.

²³ Procop. BG., I.2.20-21.

Нападения гепидов и вандалов символизировали вступление остготского племени в новую историческую стадию. Настало время расплаты за дерзкую и жестокую политику Теодориха Великого, базировавшуюся на *праве силы*²⁴.

Заметим, что вопрос о престолонаследии был настолько важен для варварских народов и их королей именно из-за доминировавшего в те годы *права силы*. Проигравший терял не только регалии или посты, но и социальное положение, честь и, конечно же, жизнь... Вспомним поучительный пример конфедеративного гуннского объединения Атилы (годы существования: 434-453 гг.). Оно распалось тотчас же, как только сыновья полководца не сумели договориться о мирном разделе властных полномочий (454-455 гг.). Соответственно, гуннское объединение ослабло, а единый центр доходов трансформировался в многочисленные локальные центры принятия решений и аккумуляции прибыли. То, что действительно объединяло европейские варварские племена вокруг гуннов, выражалось в гуннской военной мощи и успехах. Власть кочевников держалась на банальном страхе. Когда все это исчезло вместе с полководческим талантом Атилы, то в вихре восточноевропейской истории бесследно пропало и само племя гуннов²⁵.

Подобным Атиле образом обстояли дела Теодориха Великого, чье политическое объединение остготов, без сомнения, не уступало гуннскому союзу Атилы по культурно-цивилизационному масштабу, хотя военная сила Теодориха и уровень централизованного управления зависимыми регионами выражались намного слабее. Впрочем, как оказалось в 526-534 гг., вся политическая структура остготской власти также держалась исключительно на личностных характеристиках одного человека – Теодориха²⁶.

Еще перед его смертью проявились симптомы дальнейшего распада остготского политического союза. В 524-526 гг. бургунды и вандалы самовольно

---

²⁴ О принципиальных характеристиках *права силы* в раннем средневековье см.: Heydemann Gerda. Chapter 1: The Ostrogothic Kingdom – Ideologies and Transitions. A Companion to Ostrogothic Italy. Ed. by Jonathan Arnold, Kristina Sessa, Shane Bjornlie. Leiden: Brill, 2016. pp. 17-46; Gasparri Stefano, La Rocca Cristina Maria. Tempi barbarici. L'Europa occidentale tra antichità e medioevo (300-900). Roma: Carocci, 2012. 357 p.; Gasparri Stefano. Prima delle nazioni. Popoli, etnie e regni fra antichità e Medioevo. Roma: Carocci, 1997. 244 p.

²⁵ Мельник В. М. Смена эпох: очерк формирования римско-византийской доктрины международного права (III-VI века). Аннали юридичної історії. 2018. Т. 2. № 1-2. С. 91-92.

²⁶ Ле Гофф Жак. Рождение Европы. Серия «Становление Европы». Пер. с фр. А.И. Поповой. Предисл. А.О. Чубарьяна. СПб: «Александрия», 2014. С. 51.

вышли из подчинения Равенне, а испанские вестготы занялись своими внутренними делами, отказываясь платить дань Италии, самостоятельно обмениваясь посольствами с официальным Константинополем. Уже тогда можно было спрогнозировать: политические структуры Амалов ожидает такой же крах, как и гуннов. Действительно, в 526-527 гг. внешнеполитический союз Теодориха распался. Вестготия, Бургундия, Вандамо-Алания пошли своим путём. Италия оказалась зажата между потенциально опасными противниками. На этот тяжелый процесс наслаивались пессимистические предрассудки раннего средневековья, отсутствие практики женского управления в публичном пространстве остготского общества. Ещё Кассиодор отмечал, что Амаласунта, при всем своем желании, не могла разговаривать с остготской военной знатью «на одном языке». В силу распада могущественного союза, созданного её родным отцом, с персоной Амаласунты широкие массы населения начали ассоциировать все политические и военные несчастья, постигшие остготское племя. Амаласунта использовала *право силы* в меньшей мере, чем её отец, и, как следствие, проигрывала на всех фронтах противостояния за политическую власть²⁷.

Итак, в 531-532 гг. внутренняя политическая борьба среди остготов достигла пика. Амаласунта обратилась к Юстиниану с просьбой спасти её вместе с остготской королевской казной²⁸. 40 тысяч либр золота, по оценкам Пропокопия, были доставлены в византийский порт Диррахий (современный албанский город Дуррес). Император Юстиниан принял решение, что сама Амаласунта будет оставаться в Италии до последнего момента и в случае прямой угрозы её жизни, византийский военно-морской флот эвакуирует правительницу. Впрочем, этого Юстиниану делать не понадобилось. Амаласунта, используя наёмных убийц, сумела физически уничтожить трёх вождей оппозиции. Противники испытали шок и Амаласунта упрочила политическое положение династии Амалов. Сокровища остготов доставили из Диррахия обратно в Равенну²⁹.

Эту политическую победу Амаласунта укрепила назначением римлянина Кассиодора *префектом претория Италии*. На 534 г., с позволения Юстиниана Великого, впервые за последние три года был назначен консул от западных провинций Римской империи. Им стал знатный патриций и член римского

---

²⁷ Sirago Vito A. Amalasunta la regina. Milano: Saggi Storici, 1999. 128 p.

²⁸ Procop. BG., I.2.25-26.

²⁹ Procop. BG., I.2.29.

сената из древнего рода Дециев. В свою очередь, префект претория Галлии Либерий получил почетный титул *patricius praesentalis*³⁰.

Амаласунта восстановила все преференции и денежное государственное содержание для сословия учителей. Особое внимание Амаласунта уделила риторам и грамматикам Рима³¹. Правительница обязала римский городской сенат предпринять все возможные шаги для восстановления системы классического обучения, функционировавшей во времена правления западных императоров. Каждую учительскую кандидатуру сенат должен был рассматривать и утверждать в режиме открытого голосования³².

В 533 г. Амаласунта издала от имени Аталариха указ о мероприятиях по борьбе с коррупцией внутри ортодоксальной (католической) церкви. Все постановления, подготовленные Амаласунтой от имени Аталариха, были кодифицированы (собраны и обобщены) в т. н. *Эдикте Аталариха* (533 г.). Его основной идеей необходимо считать провозглашение неприкасаемости королевских привилегий дома Амалов и обеспечение юридической преемственности в законодательной деятельности правительства Амаласунты относительно предыдущего кодификационного акта – *Эдикта Теодориха Великого* (512 г.). Кассиодор подчеркивает, что *Эдикт Аталариха* акцентировал внимание на сохранении и даже расширении имущественных прав римского населения³³. В целях борьбы с остготскими оппозиционерами, Эдикт устанавливал суровые наказания для тех германцев, которые посмеют обидеть римлянина или применить насилие по отношению к латиноязычным гражданам³⁴.

В 533-534 гг. произошло важнейшее в истории Европы событие. Армия византийского полководца Велизария, по приказу Юстиниана, совершила победоносный поход в Северную Африку. Вандало-аланское войско потерпело сокрушительное поражение, их короля пленили и заковали в кандалы, а все территории на запад от Карфагена признали высшую власть императора Восточной Римской империи.

Заметим, что уничтожение восточноримской армией Карфагенского

---

³⁰ Stein E. Ibid. – t. II. – p. 334.

³¹ Jamróz W. Amalasunta – uczona królowa gotów. Meander. 1981. Vol. 36. Zeszyt 7. s. 367-377.

³² Cass. Var., IX.21.2 et 5.

³³ Cass. Var., IX.18-19.

³⁴ Bjornlie M. Shane. Politics and Tradition between Rome, Ravenna and Constantinople: A Study of Cassiodorus and the Variae, 527-554. Cambridge, 2013. 370 pp.

королевства в 533-534 гг. не стало для остготов громом среди ясного неба. Известно, что Амаласунта оказала значительную материально-техническую и военную помощь флоту и сухопутным силам императорского полководца Велизария.

Наступление византийских войск в Северную Африку началось с наспех организованной военной базы на Сицилии. Амаласунта тогда открыто выступила против вандало-аланского короля Гелимера (530-534) – организатора пиратских набегов на остготские провинции Сицилию, Апулию и Калабрию. Это вновь позволило внутренним противникам дестабилизировать общую социальную ситуацию в Северной Италии. Готы начали негодовать по поводу «сдачи братской Северной Африки» и утверждать, что византийцы лишь готовят плацдарм для нападения на Италию, в то время как регентша Амаласунта помогает Юстиниану во всех его «преступлениях». Правительница, в свою очередь, напомнила жителям Италии, что они являются подданными византийского императора, а вандалы, в самый ответственный период для остготской Италии (526-527 гг.), сами пошли на сделку с Константинополем и откололись от внешнеполитического объединения Теодориха Великого.

Противники Амаласунты пытались разжечь конфликт с Константинополем, чтобы показать несостоятельность и бездарность её правления. Неапольский комит (военный командир готов) Улиарий собирал под свои знамена дезертиров из войск Велизария, а сицилийская группа остготов предприняла несколько агрессивных вылазок против островных территорий Средиземноморья, которые *де-юре* должны были перейти под власть администрации Велизария. Оппозиционеры хотели создать в константинопольском дворце ощущение ненадежности регентши, отсутствия в её руках реальных рычагов власти и влияния на поведение племенных вождей и комитов, в результате чего император вполне мог её сместить. Кроме того, остготские вожди тайно связались с женой Юстиниана императрицей Феодорой и попытались убедить её, что молодая правительница хочет развести её с императором и женить на себе³⁵. Эту информацию, как и многие другие имперские «слухи и сплетни», сообщает летописец Прокопий в занимательной «Тайной истории». Он даже утверждает, что императрица Феодора (всего лишь год спустя) принимала деятельное участие в ликвидации Амаласунты. Понятно, что историографическая и, тем более, фактологическая репутация источника «Тайная история» оставляет желать лучшего и указанная

---

³⁵ *Procop. H. a.*, XVI.1.4-5.

інформація вповне може являтися ложной. Однак канва такої *полуправды* Прокопія ясно свідечує про важке політичне положення Амаласунти. В 534 г. воно представлялось сучасникам безвиходним. С одної сторони, її дружба з Юстиніаном викликала невдоволення остготської знаті, боявшоїся повної ліквідації власних привілеїв новими константинопольськими указами і чиновниками. С другої сторони, Амаласунта принесла остготським командирам таке кількість ушкоди і поразень (ліквідувавши фізично більшість учасників перших заговорів), що її усунення стало метою родової мести у багатьох знатних соплеменників. Да і син Амаласунти Аталарих, якщо вірити ранньому Прокопію, не подавав ніяких надій... Він вел безпутний образ життя, п'янувався, в результаті чого загинув 2 жовтня 534 року³⁶.

Коли Аталарих загинув, Амаласунта впала в відчай і довгий шок. Її особиста трагедія і безнадійне політичне положення змусили шукати розпорядження військової знаті. Цитуємо хроніста Йордана: «Тоді мати Аталариха, для того щоб готи не пренебрегали нею з-за слабкості її пола, обдумав все це, оголосила ради родства королем свого двоюрідного брата Теодата, викликавши його з Тусції, де він жив як особиста особа біля своїх лаврів»³⁷.

Очевидно, що призначення *Теодата* (*Теодахада*) співправителем Амаласунти було затверджено Юстиніаном. Інакше і бути не могло в умовах юридичної залежності остготської політичної структури від офіційного Константинополя. Ще перед смертю Аталариха, в Італію прибуло візантійське посольство під керівництвом сенатора Александра. Воно, як вважає Прокопій, підтвердило готовність Юстиніана допомогти Амаласунті в разі спроби опозиції влаштувати переворот. Також посольство Александра гарантувало визнання Амаласунти королевою зі сторони Нового Рима. *Вона офіційно отримала королівський титул і застереження в абсолютній підтримці від імператора Юстиніана*³⁸. Додатково Александр привіз розпорядження імператора про видачу африканських дезертирів і покарання остготських піратів.

В зв'язі з вищеизложеною, масштабно раціоналізоване істориками висловлювання літописця Прокопія, що Амаласунта «якби погодилася віддати во владу Юстиніану всю Італію»³⁹, можна інтерпретувати

---

³⁶ Procop. BG., I.3.10-11.

³⁷ Iord. Rom., 367 et Iord. Get., 305.

³⁸ Procop. BG., I.3.14-15.

³⁹ Удадьова З. В. Там же. – с. 247. Першоджерело: Procop. BG., I.3.28.

совершенно в ином смысле. Скорее всего, Амаласунта торжественно подтвердила, что Италия является вечным владением и фискальной базой восточноримского императора. Ведь юридически так оно и было! Позволим себе также считать, что кандидатура Теодата в соправители (в случае ожидаемой смерти Аталариха, тяжело больного в момент прибытия посольской миссии из Константинополя) представлялась Амаласунтой императору через посредство сенатора Александра⁴⁰.

О прямом указании Юстиниана поддержать кандидатуру Теодата, свидетельствует единогласное голосование Римского сената в поддержку реформы. О многом говорит тот факт, что после визита константинопольского сенатора Александра, Амаласунта решила избрать именно этот орган для юридического провозглашения Теодата королем. Таким образом, утверждение третьего короля остготской Италии (после Теодориха и Аталариха) осуществил Римский сенат!

Парадоксальный, на первый взгляд, факт кажется вовсе не таким парадоксальным, если проанализировать существующие исторические источники. Тщательно изучая хроники современников, внимательный читатель увидит следующую административно-династическую систему назначения верховных правителей остготского племени:

1) В 488 г. римский патриций, консул и магистр милитум Восточной Римской империи Теодорих из рода Амалов получил от императора Зенона Исавра (476-491) пост «наместника Италии».

2) В 493 г. император Анастасий I (491-518) подтвердил посольству Теодориха указ Зенона Исавра о назначении его «наместником Италии», а также даровал Теодориху множество различных административных и налоговых привилегий.

3) В 527 г. император Юстин I (518-527), в связи со смертью Теодориха, назначил на пост «наместника Италии» его внука Аталариха, в то время как «регентом наместника» должна была оставаться Амаласунта вплоть до достижения Аталарихом совершеннолетнего возраста.

4) В 534 г. император Юстиниан Великий (527-565), в связи со смертью Аталариха, объявил об одновременном назначении «наместниками Италии» двух представителей рода Амалов – Теодата и Амаласунты. При этом, Амаласунта, как родная дочь Теодориха, официально получила королевский титул и властные регалии. Привилегию утвердить Теодата на посту

---

⁴⁰ Об этом см.: *Удальцова З. В.* Там же. – с. 247-249.

наместника Италии и остготского короля, Юстиниан Великий *де-юре* передал Римскому городскому сенату.

Во всех изложенных случаях, субъектом назначения остготских королей и, соответственно, правителей Италии с прилегающими провинциями, всегда выступает персона императора Восточной Римской империи (т.е. Византии).

В самом конце 534 г. новый король Теодат (534-536) обратился с благодарственной речью к Римскому сенату. Он подчеркнул, что собирается править вместе с Амаласунтой «подобно тому как два светила изливают единый свет»⁴¹. Большая часть речи Теодата посвящена лести в сторону Амаласунты. Она называлась самой справедливой правительницей, достигшей уважения восточного римского императора (*интересен акцент именно на персоне византийского императора – высшем моральном авторитете!*). Только единодушное руководство вверенными им провинциями, говорил Теодат, может быть залогом мирной и процветающей жизни⁴².

Варии Кассиодора сохранили до наших дней также послание королевы Амаласунты к Римскому сенату по случаю утверждения Теодата. *Королева подчеркивала, что человеку дарованы два глаза и две руки, а государству должны быть дарованы два правителя, чтобы их дуумвират обеспечивал нормальное функционирование организма*⁴³. Амаласунта уделила много внимания классическому образованию Теодата, без которого управление римскими провинциями, на её взгляд, представлялось невозможным.

Считалось, что Теодат много времени и внимания уделял философским занятиям⁴⁴, в то время как военная карьера никогда не была его целью. Отсутствие командирских способностей, безусловно, могло быть одним из оснований для выдвижения Теодата Амаласунтой в соправители. Вполне возможно, она надеялась сохранить власть в своих руках, продолжая создавать видимость наличия руководителя мужского пола (как уже было в случае с Аталарихом). Для того, чтобы Теодат не мешал проводить собственную политику Амаласунта даже платила ему деньги⁴⁵. Впрочем, Прокопий считает, что Теодат имел давние контакты с константинопольским дворцом и ещё в конце 533 г. предлагал Юстиниану передать под прямое управление византийских чиновников вверенный ему ещё Теодорихом регион – Тусцию.

---

⁴¹ Cass. Var., X.4.1-2.

⁴² Cass. Var., X.4.7-8.

⁴³ Cass. Var., X.3-2.

⁴⁴ Предполагаем близость короля Теодата к поздним итальянским стоикам.

⁴⁵ Cass. Var., VIII.23.2.

За это Теодат желал добиться сенаторского звания, богатых аграрных поместий в Малой Азии и пожизненного обеспечения со стороны константинопольского фиска⁴⁶.

В любом случае, назначение Теодата спутало Амаласунте карты. Она не только чрезвычайно потратилась, возвратив ранее конфискованные в пользу равеннского дворца имения семье Теодата, но и была этой семьей обманута. Когда Амаласунта потребовала от Теодата прекратить совершать разбойничьи набеги на близлежащие поместья латиноязычных земледельцев в Тусции, то «заслужила вечную ненависть короля»⁴⁷. Амаласунта, впрочем, попыталась повернуть ситуацию вспять и выступила перед Римским сенатом с речью о заслугах и добродетели Теодата, называя распространенные в обществе обвинения против него клеветой⁴⁸. В обмен на публичную поддержку, королева вступила с Теодатом в тайные переговоры, требуя молитвенной клятвы в пожизненной верности и лояльности. Теодат дал такую клятву⁴⁹, но тут же её нарушил. На всё это философу-стоику потребовался один месяц...

В последние дни октября 534 г., королева Амаласунта была арестована и отправлена в Тусцию, на остров Мартано (*Лаго ди Больсена*). Теодат, в свою очередь, заручился поддержкой многочисленных родственников ликвидированных властью Амаласунты военачальников⁵⁰. О том, что случилось далее, рассказывает хронист Иордан: «Теодат, забыв о родстве, спустя некоторое время удалил королеву из равеннского дворца и отправил в изгнание на остров, расположенный на Вольсиненском озере. Там, прожив в печали немного дней, она была задушена в бане его приспешниками»⁵¹.

Итак, жизненный путь Амаласунты оборвался весьма печально. Её предал родственник из дома Амалов, который сам занял королевское место. Муж Амаласунты, консул Евтарих, умер на заре их совместной жизни (в 522 г.), а единственный сын Аталарих был изъят из дома в пользу остготских военачальников, в кругу которых пристрастился к вину и умер, не успев даже приступить к реальному выполнению административных обязанностей. Вместе с этой личной драмой, период правления Амаласунты – время настоящего расцвета культуры на Апеннинском полуострове. Италия достигла

---

⁴⁶ *Procop. BG*, I.3.4-5 et 29.

⁴⁷ *Procop. BG*, I.3.3.

⁴⁸ *Cass. Var.*, X.3.6.

⁴⁹ *Procop. BG*, I.4.9.

⁵⁰ *Procop. BG*, I.4.13.

⁵¹ *Iord. Get.*, 306. Об этом же: *Marc. Chron.*, а. 534; *Pauli Diac. Hist. Rom.*, XVI, 12.

пика культурного и политического ренессанса при Теодорихе Великом и уверенно сохраняла это положение при регентстве Амаласунты.

Амаласунта правила восемь лет, как регент Аталариха (526-534 гг.) и всего полгода юридически являлась королевой (2 октября 534 – 30 апреля 535 гг.). Амаласунта проводила неоднократные переговоры с представителями императора Юстиниана и, по всей видимости, была ценным чиновником на службе Восточной Римской империи. Она давала клятвенные заверения в лояльности Константинополю и, заметим, не существовало более удачного способа продемонстрировать своё подчинение императору, кроме как принять и расположить его флот и армию на территории остготской Сицилии (перед вступлением Велизария в Северную Африку). Вот почему смерть Амаласунты стала большой проблемой для императора Юстиниана. Власть в Италии несанкционированно захватил Теодат – человек до крайней степени ненадежный.

Убийством назначенной Константинополем наместницы Амаласунты Теодат оскорбил императора и предал интересы Восточной Римской империи. Уже на следующий после убийства день, 1 мая 535 года началась война. Де-юре, дальнейшие боевые действия византийской армии против остготов являлись разгромом «итальянского мятежа». Однако, де-факто, со смертью Амаласунты началась самая кровопролитная война VI века – противостояние между императором и варварским миром, длившееся двадцать лет (535-555 гг.) и приведшее к победе Юстиниана Великого и временному⁵² восстановлению полноценного контроля Византии на землях Италии, Южной Галлии, Паннонии и даже юго-восточной Испании.

PhD in Political Science Viktor Melnyk (Kyiv, Ukraine)

The Governance of the Queen Amalasuintha in Italy (526-535 AD): Description from the View of the Legal History

The legal history of the first half of the 6th century AD is characterized by the revival of the legal power of the Roman Empire, represented by officials of the New Rome (Constantinople). De jure, the Eastern Roman Empire (Byzantium) remained the rightful heir to the political, administrative-territorial, public property law of Imperial Rome. In addition, most citizens of the Western part of the Roman Empire, created according to the Edict of Emperor Theodosius (395 AD), despite the actual occupation by the barbarian tribes, continued to believe in the power and power of

---

⁵² До начала 570-х гг.

the only Roman emperor - the emperor of Byzantium. Barbarian leaders understood the need for support from the people. Therefore, the kings of the Ostrogoths, Visigoths, Vandals, Burgundians, Suevs etc took their titles and signs of royal power as a formal gift from the emperor of the Eastern Roman Empire. Among the barbarian kings of the early Middle Ages, the Ostrogoth Amal dynasty stands out. In this article, the subject of the study was the royal power of the first legally full-fledged female ruler of Italy, Amalasuintha.

Key words: Queen Amalasuintha, Amal Dynasty, Ostrogothic Italy, Barbarian Kingdoms, Early Middle Ages, Law of Power, Imperial Will, Edictum Athalarici, Senate of Rome, Position of the Governor of Italy.

Кандидат политических наук Виктор Мельник (Киев, Украина)

Правление королевы Амаласунты в Италии (526-535 гг.): историко-юридическая характеристика

Юридическая история первой половины VI века н. э. характеризуется возрождением юридической мощи Римской империи, презентованной чиновниками официального Нового Рима (Константинополя). Де-юре, Восточная Римская империя (Византия) оставалась полноправным наследником политических, административно-территориальных, публичных имущественных прав Императорского Рима периода домината. Кроме того, большинство граждан Западной части Римской империи, созданной согласно Эдикту императора Феодосия (395 год н. э.), несмотря на фактическую оккупацию их территорий, осуществленную варварскими племенами, продолжали верить в силу и мощь власти единственного на свете римского императора – императора Византии. Варварские вожди также понимали необходимость поддержки со стороны преимущественно латиноязычного и «римско-мыслящего» народа. Именно поэтому короли остготов, вестготов, вандалов, бургундов, севов и т. д. всегда принимали собственные титулы, регалии и знаки королевской власти в качестве формального подарка от императора Восточной Римской империи или же в качестве подтверждающей императорской грамоты. Среди варварских королей раннего средневековья особо выделяется остготская династия Амалов. Нашим предметом исследования стала королевская власть первой полноправной, с юридической точки зрения, женщины-правительницы Италии – Амаласунты (годы жизни: 495-535).

Ключевые слова: королева Амаласунта, династия Амалов, остготская Италия, варварские королевства, раннее средневековье, право силы, императорская воля, Эдикт Аталариха, Сенат Рима, должность наместника Италии.

Кандидат политических наук Виктор Мельник (Київ, Україна)

Правління королеви Амаласунти в Італії (526-535 рр.): історико-юридична характеристика

Юридична історія першої половини VI століття н. е. характеризується відродженням юридичної сили Римської імперії, репрезентованої чиновниками офіційного Нового Риму (Константинополя). Де-юре, Східна Римська імперія (Візантія) залишалася повноправним спадкоємцем політичних, адміністративно-територіальних, публічних майнових прав Імператорського Риму доби доміну. Крім того, більшість громадян Західної частини Римської імперії, створеної відповідно до Едикту імператора Феодосія (395 р.), незважаючи на фактичну окупацію їхніх територій, здійснену варварськими племенами, продовжували вірити в силу та міць влади єдиного на світі римського імператора – імператора Візантії. Варварські вожді також розуміли необхідність підтримки з боку переважно латиномовного та «мислячого по-римськи» народу. Саме тому королі («рекси») остготів, вестготів, вандалів, бургундів, свевів тощо завжди «отримували» власні титули, регалії і знаки королівської влади в якості формального подарунка від імператора Східної Римської імперії або ж в якості підтверджуючої імператорської грамоти. Серед варварських королів раннього середньовіччя особливо виділяється остготська династія Амалів. Нашим предметом дослідження стала королівська влада першої повноправної, з юридичної точки зору, жінки-правительки Італії – Амаласунти (роки життя: 495-535).

Ключові слова: королева Амаласунта, династія Амалів, Остготська Італія, варварські королівства, раннє середньовіччя, право сили, імператорська воля, Едикт Аталаріха, Сенат Риму, посада намісника Італії.

* **Мельник Виктор Мирославович** – кандидат политических наук, ассистент кафедры политологии философского факультета Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, преподаватель кафедры философии и общественных наук Винницкого национального медицинского университета им. Н. И. Пирогова, главный редактор научного журнала «Анналы юридической истории», член Американского общества юридической истории. E-mail: melnyk1996ethnology@gmail.com.

<https://doi.org/10.38129/Ann.Yur.Ist.2020.4.2.45>

УДК 347.23(332.2):347.233: 347.233.5

АКСИОЛОГИЧЕСКИ-ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ СБЕРЕЖЕНИЙ И ПРОБЛЕМА ЧАСТНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ СТАНОВЛЕНИЯ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

ЮЛИЯ ГАВРИЛЬЧЕНКО (Минск, Беларусь) *

Развитие рыночных отношений дает мощный стимул для становления сберегательной культуры и права частной собственности. В литературе даже отмечается, что «отношения частной собственности появились в результате формирования рыночного хозяйства, в связи с необходимостью осуществить обмен произведенными продуктами»¹. Это крайне спорное утверждение интересно тем, что оно отражает влияние капитализма на формирование современного понимания собственности и сбережений: «Здесь и начали формироваться «собственники», в дальнейшем распространившие идею присвоения далеко за рамки произведенного ими продукта»².

Можно согласиться, что понятие частной собственности обретает современное значение вместе с распространением идеи «естественного права». По этой теории, выдвинутой английскими философами XVII в., а затем французскими просветителями XVIII в., право собственности объявляется прирожденным, данным от природы свойством, присущим всякому³. В условиях такой свободы права частной собственности сбережения получают возможность многовекторного развития, сберегательное дело и сберегательное право стремительно эволюционируют.

Вместе с тем, сам сберегательный процесс видоизменяется гораздо раньше – уже в период зарождения капитализма. С развитием рыночных отношений сбережения постепенно обретают новое качество. Они начинают использоваться в инвестиционном процессе, могут предназначаться для покупки в будущем средств производства, а не просто потребления. Это

---

¹ Батурин В.С., Смелова Е.В. История становления и развития понятия собственности / В.С. Батурин, Е.В. Смелова // *Вестник КарГУ. Серия «История»*. – 2012. – №1. – С. 106.

² Там же.

³ Там же. С. 106-107.

переломный момент, поскольку с появлением инвестиционного аспекта общесоциальная значимость сбережений становится бесспорной. Они больше не «окаменевают» в виде сокровища, а становятся источником увеличения будущего общественного богатства, стимулом развития экономики и фундаментом процветания государства.

Уже св. Фома Аквинский отличает простую ссуду от помещения капитала и объявляет наживу от первой недопустимой, а от второго – дозволительной.

В. Зомбарт отмечает, что «у Антонина Флорентийского и у Бернарда Сиенского понятие капитала развито до полной ясности и обозначается словом «капитал». Тому, что они умели сказать о нем, экономическая наука снова научилась только с Марксом»⁴.

Взаимное дополнение рационального мышления и христианских ценностей в определенной степени характеризует католический религиозный тип мышления. Можно согласиться, что, католическое учение (в отличие от православия) ставит перед человеком задачу преобразования земного мира, прежде всего социальных отношений, на христианских началах и в значительной степени связывает ее с делом спасения⁵. Подобное преобразование подразумевает построение общества не только основанного на гуманистических традициях, но и благополучного.

Катализатором развития сберегательной культуры становится протестантизм. М. Вебер относит бережливость к исходным чертам «капиталистического духа», закрепленного в протестантской этике. Идеальный тип капиталиста, к которому приближаются некоторые немецкие промышленники того времени, М. Вебер обозначает так: «Ему чужды показная роскошь и расточительство, упоение властью, ему присущ аскетический образ жизни, сдержанность и скромность»⁶. Это – так называемая «философия скупости».

Протестантизм, особенно в кальвинистской версии, принято считать предтечей капиталистической идеологии. В кальвинизме всякое рациональное приобретательство поощряется, иррациональное использование и

---

⁴ Зомбарт В. *Буржуа. Этюды по истории духовного развития современного экономического человека* / В. Зомбарт : пер. с нем; Изд. подгот. : Ю.Н. Давыдов, В.В. Сапов. – М. : Наука, 1994. – С. 190.

⁵ Коваль Т.Б. *Личность и собственность в христианстве : Православие. Католицизм. Протестантизм. Сравнительный анализ : дис. ... докт. истор. наук : 07.00.03* / Т.Б. Коваль. – Москва : Ин-т Европы РАН, 2009. – С. 278.

⁶ Вебер М. *Избранные произведения* / М. Вебер : пер. с нем. – М. : Прогресс, 1990. – С. 141.

неумеренность осуждаются. Основной добродетелью признается бережливость, граничащая со скупостью (*parvificentia*), которую раньше считали тяжким грехом. Добродетель «великолепия» (*magnificentia*), воспетая средневековыми богословами, воспринимается кальвинистами как абсурдная идея.

В. Зомбарт утверждает, что бережливость как черта человеческого характера окончательно сформировалась в XIV в. в Италии и была распространена только среди делового мира. «К принципу «не расходовать больше, чем имеешь дохода», присоединился высший: расходовать меньше, чем имеешь дохода: копить. Идея сбережения явилась в мир!»⁷. Это высказывание не совсем обоснованно, поскольку склонность к сбережениям в различных ее проявлениях всегда была свойством человеческой натуры. Вместе с тем, именно в период зарождения капитализма, когда сбережения обретают общесоциальную ценность, бережливость становится положительным качеством, характеризующим человека.

В. Зомбарт объясняет становление капитализма ростом склонности к сбережениям. Он считает, что в развитии бережливости заключается величайшая заслуга кальвинизма перед капитализмом, «поскольку в нем живет мещанский дух»⁸. Тем не менее, *вопрос о том, повлияла бережливость на развитие капитализма или капитализм определил становление сберегательной традиции, вряд ли имеет однозначный ответ; дискуссии о первичности бытия или сознания не угасают на протяжении многих веков*. При этом взаимосвязь мещанского мировоззрения и мещанского поведения остается бесспорной.

Мещанский тип монетарного поведения впервые определяет Л. Б. Альберти и впоследствии детально анализирует В. Зомбарт: «Как смертельного врага остерегайся излишних расходов!»⁹. Так называемый сеньоральный тип монетарного поведения, когда сам разговор о деньгах считался неприличным, сменяется рационализацией ведения хозяйства.

Т. А. Попова отмечает, что элементы мещанского типа монетарного поведения можно встретить довольно часто и в настоящее время. При этом она полагает, что главным фактором формирования данного типа поведения в современных условиях является низкий уровень жизни населения¹⁰.

---

⁷ Зомбарт В. *Буржуа. Этюды по истории духовного развития современного экономического человека* / В. Зомбарт : пер. с нем; Изд. подгот. : Ю.Н. Давыдов, В.В. Сапов. – М. : Наука, 1994. – С. 6.

⁸ Там же. С. 198.

⁹ Там же. С. 187.

¹⁰ Попова Т.А. *Специфика экономического поведения человека в сфере образования сбережений : дис. ... к. социол. н : 22.00.03* / Т.А. Попова. – Курск : Курск. гос. техн. ун-т, 2003. – С. 28.

Полагаем, это утверждение характерно скорее для славянского или «восточного» типа мышления. Применительно к современной западноевропейской цивилизации принципы бережливости и рационального ведения хозяйства, являющиеся основой мещанского типа монетарного поведения, до сих пор представляют неотъемлемый элемент, едва ли не одну из основ культуры. Это не в последнюю очередь связано с непрерывным поступательным развитием западноевропейского общества и, соответственно, сохранением сберегательной традиции.

На белорусских и украинских землях смешиваются западная и восточная культуры, а христианская традиция представлена во всем многообразии, соседствуя с другими конфессиями и атеизмом. В результате, у нас можно встретить элементы как сеньорального, так и мещанского типа монетарного мировоззрения. Например, не только в дореволюционный период, но даже в настоящее время сохраняется определенная экономическая разница между хозяйствами западной и восточной Беларуси. В народе говорят, что «западники» более домовитые и, как результат, более зажиточные. Что касается восточных белорусских земель, то здесь более сильным оказывается влияние восточной культуры (в широком понимании) и православия. «Иоанновское» христианство, по сути, стало преимущественно аскетически-эсхатологическим. «Оно утверждает, с одной стороны, на раскрытии духовной жизни через аскетическое усилие, направленное к спасению души, и, с другой, в связи с этим, на приготовлении к смерти и будущей жизни, «царству небесному»¹¹.

М. Ф. Антонов, анализируя специфику российской экономической мысли, приводит слова И. В. Киреевского: «Роскошь проникала в Россию, но как зараза от соседей»¹². Подобное высказывание любопытно тем, что представляет собой идеализацию, построенную на образе православного христианина.

На белорусских и украинских землях бережливость как продолжение рациональности связана, среди прочего, с распространенностью католицизма и протестантизма. Несмотря на ряд библейских ограничений, католический религиозный тип, который часто связывают с именем апостола Петра, в целом отражает идею деятельной, а не созерцательной земной жизни.

Протестантизм как реформационное движение проявился на наших землях в формах лютеранства, кальвинизма и арианства (антитринитаризма). При этом лютеранство широкого отклика среди населения не нашло.

---

¹¹ Булгаков С. Апокалипсис Иоанна / С. Булгаков. – М. : Православное Братство Трезвости, «Отрада и Утешение», 1991. – С. 302.

¹² Антонов М.Ф. Ложные маяки и вечные истины. Пути выхода страны из кризиса и русская общественная мысль / М.Ф. Антонов. – М. : Современник. 1991. – С. 43.

Кальвинизм, напротив, в определенный период (преимущественно в XVI в.) был достаточно распространен. В Великом княжестве Литовском его представителями являлись А. Волан, Л. Сапега, Николай Радзивилл Черный и др. Идеи кальвинизма, попавшие на богатую культурную почву, во многом способствовали созданию выдающихся памятников средневекового права – Статутов 1529, 1566 и 1588 гг.

Законодатель Великого княжества Литовского XVI в. отличает такие имущественные права, как собственность, владение («держание»), залог, сервитуты¹³. Во всех источниках права Великого княжества Литовского (привилеях, Статутах, др.) значительное внимание уделяется становлению права собственности и его защите.

Вместе с тем, показная роскошь осуждается. Например, мужчинам-евреям из украшений дозволялось носить на руках только по одному перстню: «Жидове з ланцухами и с клейноты золотыми ходити, так тех серебра на пасех, на кордех, на шаблях носить не мають. Вед же однак сыгнет на палцу один и перстень один кождому з них мети и жидовкам перстни, поес и уберы водлуг преможенья своего носити волно» (арт. 8 р. XII Статута 1588 г.¹⁴). А. Волан, подчеркивая в своих трудах особую связь между правом, моралью и справедливостью, критикует духовенство за то, что оно выставляет напоказ свое богатство¹⁵.

В развитии отечественной *сберегательно-правовой мысли* можно выделить также учения, *отвергающие собственность как источник социальных конфликтов*. Например, в середине 60-х гг. XVI в., в результате раскола в кальвинистском движении, появляется радикальное направление протестантизма – арианство (антитринитаризм). Представители левого крыла данного религиозного учения (М. Чаховиц, П. Гезка и др.) утверждают, что истинный христианин вообще не должен иметь собственности. Л. Крышковский в своей книге «Предисловие» выступает против частной собственности как причины всех бед. Он полагает, что человек верующий не должен желать богатства.

В конце XVI – начале XVII вв. можно наблюдать, с одной стороны, победу контрреформации и возврат позиций католицизма на Западе. С другой – становление Российской империи с ее претензиями на геополитическое

---

¹³ Доўнар Т.І. *Гісторыя дзяржавы і права Беларусі: падручнік* / Т.І. Доўнар. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2014. – С. 137.

¹⁴ *Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 г.: тэксты, даведнік, каментарый*. – Мінск : Беларуская савецкая энцыклапедыя, 1989. – 573 с.

¹⁵ Волян А. *Аб грамадзянскай, або палітычнай свабодзе*. Пераклад з лацінскай Ул. Шатона. – Мінск: Выдавец Зміцер Колас, 2009. – С. 14-23.

первенство на Востоке. Это порождает конкуренцию и противодействие между двумя типами христианской цивилизации.

Ряд религиозно-политических деятелей предлагает в качестве компромисса концепцию конструктивного взаимопроникновения культур. В контексте берегательного поведения она проявляется в нейтральном отношении к самим сбережениям, но осуждении чрезмерного богатства, скупости и т. п. Так, Симеон Полоцкий в своих «Стихах» пишет: «Сребролюбцы, зрите, а от сребра ко богу любовь обратите... Честь есть достойна всечестно живущим, а не богатство велика имущим. Добродетелей бог в людех смотрят, а не богатства, еже исчезает...»¹⁶.

Идея синтеза западной и восточнохристианской культур не получает должного развития. В первую очередь это связано с разделами Речи Посполитой (1772, 1793 и 1795 гг.) и переходом белорусских и украинских земель к Российской империи, после чего начинается этап расширения православной христианской традиции. В контексте развития сбережений это в значительной степени означает возврат к устаревшим позициям.

Т. В. Коваль подчеркивает, что «лишь в конце XIX – начале XX вв. русские православные богословы и религиозные философы «серебряного века» стали восстанавливать светлые тона эсхатологизма и, тем самым, оправдывать земной активизм и хозяйственную заботу, пересматривать вопрос о собственности и земных благах. В целом можно сказать, что преобладающими в истории ... были мрачные тона эсхатологии, которая препятствовала развитию хозяйственно-экономической этики»¹⁷.

В контексте сбережений можно отметить некоторые работы, идущие вразрез с общей тенденцией. Так, уже в «Домострое»¹⁸ Сильвестра (XVI в.) появляется новый идеал – домовитого и рачительного хозяина. Ветхозаветная идея о благосостоянии как Божьим благоволением обретает новое звучание. Примечательно, что в контексте православных ценностей некоторые авторы отмечают: общий духовный уровень при этом резко понижается¹⁹.

---

¹⁶ *Гісторыя палітычнай і прававой думкі Беларусі XVI–XVIII ст.: Хрэстаматыя* / Аўт.-склад. Т.І. Доўнар, Ю.П. Доўнар, Л.Л. Голубева; Пад рэд. Т.І. Доўнар.- Мінск : БДУ, 2004. – С. 103-105.

¹⁷ Коваль Т.Б. *Личность и собственность в христианстве : Православие. Католицизм. Протестантизм. Сравнительный анализ : дис. ... докт. истор. наук : 07.00.03* / Т.Б. Коваль. – Москва : Ин-т Европы РАН, 2009. – С. 197.

¹⁸ *Домострой*. – СПб. : Наука, 1994. – 89 с.

¹⁹ Коваль Т.Б. *Личность и собственность в христианстве : Православие. Католицизм. Протестантизм. Сравнительный анализ : дис. ... докт. истор. наук : 07.00.03* / Т.Б. Коваль. – Москва : Ин-т Европы РАН, 2009. – С. 37.

В эпоху Петра I выходит в свет «Книга о скудости и богатстве» И. Т. Посошкова (1724 г.). Ее автор пропагандирует воздержанность: «Если подданные даром и напрасно ничего не будут тратить, будут жить воздержаннее, ... все обогатятся, а царские сокровища со излишеством наполнятся и ... побор... не морщась, платить будут»²⁰.

Вместе с тем, общее негативное отношение к сбережениям в Российской империи сохраняется весь феодальный период. Показательно, что сам термин «частная собственность» не употребляется в России вплоть до конца XVIII в. (правление Екатерины II)²¹.

Ситуация меняется с развитием рыночных отношений. В отличие от Европы, в России этот процесс начинается позднее: с XVIII в. и особенно активно в XIX – XX вв. Постепенно сберегательное дело в Российской империи становится важным объектом государственной экономической политики.

В среде религиозных мыслителей, юристов и общественных деятелей этого периода выдвигается и со временем получает широкое распространение тезис о важности экономического аспекта человеческой жизни. С. Н. Булгаков, Н. А. Бердяев, С. Л. Франк и др. считают собственность необходимым условием реализации свободы, а «одухотворенные» человеческим трудом вещи – продолжением личности. Так, Н. А. Бердяев называет собственность духовным началом, предполагающим не только потребление материальных благ, но и более устойчивую и преемственную жизнь личности, в первую очередь духовную, в семье и роде, помогающую ей совершать «акты, преодолевающие быстротечное время» (*Философия неравенства. Письма к недругам по социальной философии. Письмо двенадцатое. О хозяйстве*²²).

П. Б. Струве в своем труде «Отечество и собственность» связывает понятие собственности с патриотизмом, чувством Отечества, так как по первоначальному смыслу слово «патриот» обозначает человека, который прочно стоит на унаследованной «родовой земле». ²³ Это созвучно идеям немецкого автора Т. Ахелиса, который в своей «Этике» подчеркивает: «Патриотизм является органическим продуктом перехода общества от кочевой

---

²⁰ Посошков И.Т. *Книга о скудости и богатстве* / И.Т. Посошков. – М. : АН СССР, 1951. – С. 13-14.

²¹ Шейнин Л.Б. Как в российском праве появилось дремлющее право на землю / Л.Б. Шейнин // *История государства и права*. – 2014. – № 14. – С. 17.

²² Цит. по: *Русская философия собственности, XVIII–XX вв.* / Авт. –сост. К. Исупов, И. Савкин. – СПб. : Ганза, 1993. С. 267.

²³ Там же. С. 269.

жизни к оседлости, появления частной собственности»²⁴.

Рачительный, домовитый хозяин выступает ориентиром в процессе социально-экономического реформирования конца XIX – начала XX вв. При этом западная «философия скупости» так и не перенимается восточноевропейскими авторами. Она воспринимается как нечто чуждое и недуховное. В. С. Соловьев подчеркивает: «Собственность сама по себе не имеет ничего абсолютного. Это ... относительный и обусловленный принцип, который должен подчиняться принципу абсолютному – принципу нравственной личности»²⁵.

Стремление сохранить духовную доминанту в любой деятельности, свойственное многим мыслителям анализируемого периода, не всегда соответствует динамичному развитию экономических отношений. Однако сберегательная культура в данное время совершенствуется очень активно. Этому в значительной степени способствует институциональное и правовое становление сберегательного дела.

В XVIII в. начинает зарождаться *банковская система*. Государственная власть становится инициатором создания депозитных банков, своеобразного аналога западноевропейских сберегательных касс, «для основных правоспособных классов и социальных слоев феодальной России – дворян, купцов, чиновников, духовенства»²⁶.

В XIX в., также через прямое государственное предписание, появляются сберегательные кассы с целью «развития благосостояния сельских обывателей, как материального, так и нравственного, препятствия затруднения в приискании денег для удовлетворения разных срочных платежей в казну или покупки необходимых потребностей по сельскому хозяйству, а равно неимению способов в случае некоторого излишка у поселянина денег сохранить их с выгодой на будущее время»²⁷. Основной целью банковских

---

²⁴ Ахелис Т. *Этика* / Т. Ахелис. – СПб. : «Брокгауз-Ефрон», 1906. – С.44.

²⁵ Соловьев В.С. *О христианском единстве* / В.С. Соловьев. – М. : Рудомино, 1994. – С. 149.

²⁶ Абдулкадиров М.Х. *Государственная политика России в становлении и развитии сберегательного дела в стране в XIX – начале XX вв. : Исторический аспект исследования : дис. ... канд. истор. наук : 07.00.02* / М.Х. Абдулкадиров. – М. : Российская экономич. Академия им. Г.В.Плеханова, 2000. – С. 242.

²⁷ Цит. по: Белугин Ю.М., Акимов А.Н. Организация сбережений населения в дореволюционной России / Ю.М. Белугин, А.Н. Акимов // *Деньги и кредит*. – 1991. – № 11. – С. 56-57.

вкладов признается именно обеспечение сохранности имущества²⁸.

Разработка проекта сберегательных касс имеет довольно длительную историю. Считается, что впервые с подобной инициативой выступала уже Екатерина II. Однако серьезная работа началась при Николае I и продолжалась в течение двух десятилетий (20–30-е гг. XIX в.). В результате в 1841 г. был принят *Устав сберегательных касс*, разработанный при участии Е. Ф. Канкрина. Последнего нередко называют родоначальником сберегательного дела в России²⁹.

Первые сберегательные кассы учреждаются в Санкт-Петербурге, Москве, Одессе. К 1849 г. кассы работают при 42 из 55 провинциальных приказов, действующих в губернских центрах. Наряду с кассами вкладные операции осуществляют банки, самые мелкие суммы вкладов могут принимать Заемный банк и Приказы общественного призрения.

Во второй половине XIX в. в Российской империи проводятся государственные, экономические, правовые, социальные реформы. Отменяется крепостное право. Изменяется кредитная система. Ликвидируются казенные банки, организуются новые государственные кредитные учреждения, разрешается создавать негосударственные банки.

В 1862 г. реформируется Устав сберкасс. В соответствии с ним кассы должны быть доступны людям недостаточного состояния и служить хранилищами только для самых мелких вкладчиков. В этот период сберкассы передаются в ведение Госбанка. Разрешается организовывать кассы под управлением местных выборных структур при общем наблюдении Правительства. В 80-е гг. XIX в. принимается ряд законодательных актов, в соответствии с которыми разрешается открывать сберкассy в губернских и уездных городах при казначействах (1884 г.), а затем и при почтово-телеграфных учреждениях (1889 г.).

1 июня 1895 г. Николай II утверждает новый устав сберегательных касс, подготовленный министерством финансов при личном участии министра С. Ю. Витте и одобренный Государственным советом. Кассы получают статус государственных. Они открываются при учреждениях Госбанка,

---

²⁸ Неболсин Г.П. *Банки и другие кредитные установления в России и иностранных землях* / Г.П. Неболсин. – СПб. : Тип. Е. Фишера, 1840. – С. 133.

²⁹ Петров Ю.А., Калмыков С.В. *Сберегательное дело в России: вехи истории* / Ю.А. Петров, С.В. Калмыков. – М. : К.И.Т., 1995. – 364 с. С. 13-14.; Кашин Ю.И. Развитие сберегательной системы в дореволюционной России / Ю.И. Кашин // *Банковские услуги*. – 2001. – № 2. – С. 19.

казначействах, таможенных и других учреждениях ведомства Министерства финансов, а также при общественных, государственных и частных учреждениях распоряжением министра финансов. Развитие сберкасс в этот период обусловлено также предоставлением новых услуг (прием вкладов на имя детей, перевод средств из одной кассы в другую и т. п.). Вкладчиками сберкасс становятся миллионы жителей Российской империи.

В начале XX в. общей тенденцией развития сберегательного дела в России, как и в Западной Европе, становится постепенное превращение сберегательных касс в кредитные учреждения универсального типа. На основании Закона от 30 мая 1905 г. «О введении страхования жизни при посредничестве сберегательных касс» наряду с вкладными и кредитными операциями сберегательные кассы принимают на себя функции страхования жизни вкладчиков.

В анализируемый период сберегательные кассы открываются на судах военного флота, при казенных винных складах, таможенных, управлениях железных дорог. Получают распространение волостные сберегательные кассы. Государственные сберкассы создаются в местах базаров и ярмарок на время их работы³⁰.

Сберегательные кассы появляются при начальных и средних школах. Предполагается, что они должны формировать у населения основы бережливости и сберегательной культуры. К 1914 г. в целом по России действует около 2 500 школьных касс (в том числе, 359 – при средних учебных заведениях, 1 385 – при низших), с 41 200 вкладчиками-учениками³¹. Общий объем операций сберегательных касс стремительно возрастает³².

В 1916 г., на основании Высочайшего разрешения, сотрудники Особенной канцелярии по кредитной части и Управления государственными сберегательными кассами командированы в США для открытия отделений русских государственных сберегательных касс в центрах наибольшего

---

³⁰ Шерстнева Н.П. *История сберегательного дела в России в XVIII – XX веках и роль частных вкладов в формировании пассивной базы банков : автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.01* / Н.П. Шерстнева. – СПб. : Санкт-Петербургск. гос.ун-т экон. и финансов, 2005. – С. 13.

³¹ Бойко П.С. Сберегательное дело в досоветской России (К 170-летию Сберегательного банка России) / П.С. Бойко // *Экономический журнал*. – 2011. – № 23. – С. 139-148.

³² Петров Ю.А. Сберегательные кассы и проблемы государственного долга России на рубеже XIX–XX в. / Ю.А. Петров // *Экономическая история. Обзорение* / под ред. Л.И.Бородкина. – М. : Изд-во МГУ, 2005. – Вып. 10. – С. 196.

скопления выходцев из России. Такие кассы образованы в Нью-Йорке, Чикаго и Питсбурге. Ставится вопрос об открытии русских сберегательных касс в Канаде, Аргентине, Бразилии и Китае.

Реализации этих амбициозных планов помешали революционные события. В 1917 г. сберегательная система Российской империи, как и сама империя, перестала существовать. Однако в целом можно утверждать, что с зарождением капитализма и активным становлением права частной собственности сбережения обретают инвестиционный аспект и отношение к ним меняется в положительную сторону. На Западе это происходит в более ранний период, на Востоке – позднее. Белорусская и украинская *сберегательно-правовые культуры* впитали как западные, так и восточные традиции (в широком понимании). С присоединением земель к Российской империи доминировать начинает восточнохристианский подход. Активное развитие сбережений начинается в XIX в. в связи с институциональным и правовым становлением сберегательного дела.

Dr. habil. Julia Gavrilchenko (Minsk, Belarus)

Axiological and institutional development of savings and the problem of private property in the formation of a market economy

Improving the legal regulation of adaptive sports movement in the Republic of Belarus

The article is devoted to the constitution of a scientific discussion about the western and eastern vectors of the development of the saving culture - the most important aspect of the legal intersection of economic and geographical problems. The question of the origin and establishment of the institution of savings banks in the space of the former Russian Empire is being investigated. The specificity of the Ukrainian-Belarusian legal understanding of property is considered.

Key words: Axiology of Law, Ethics of Self-restraint, Ukrainian-Belarusian Complex of Traditions, Saving Legal Culture, Savings Banks, Banking.

Профессор Юлія Гаврильченко (Мінск, Беларусь)

Аксиологічно-інституціональне розвиток заощережень і проблема частної власності в умовах становлення ринкової економіки

Стаття присвячена конституюванню наукової дискусії о західному і східному векторах розвитку заощережально-правової культури – важливішому аспекту юридического пересічення економічної і географічної проблематики. Исследуеться вопрос о зарождении и установлении института

сберегательных касс на пространстве бывшей Российской империи. Рассматривается специфика украинско-белорусского правопонимания собственности.

Ключевые слова: аксиология права, этика самоограничения, украинско-белорусский комплекс традиций, сберегательно-правовая культура, сберегательные кассы, банковское дело.

Професор Юлія Гаврильченко (Мінськ, Білорусь)

Аксіологічно-інституційний розвиток заощаджень і проблема приватної власності в умовах становлення ринкової економіки

Стаття присвячена конституюванню наукової дискусії про західний і східний вектори розвитку ощадно-правової культури - найважливіший аспект юридичного осмислення міждисциплінарної економіко-географічної проблематики. Досліджується питання про зародження і встановлення інституту ощадних кас на просторах колишньої Російської імперії. Розглядається специфіка українсько-білоруського праворозуміння власності.

Ключові слова: аксіологія права, етика самообмеження, українсько-білоруський комплекс традицій, ощадно-правова культура, ощадні каси, банківська справа.

* **Гаврильченко Юлія Петровна** – доктор юридических наук, профессор, профессор кафедры финансового права и правового регулирования хозяйственной деятельности юридического факультета Белорусского государственного университета в Минске. E-mail: yuliyadovnar@rambler.ru.

<https://doi.org/10.38129/Ann.Yur.Ist.2020.4.2.58>

УДК 369.221.3: 331.483.7:34.08(349.23/24)

РОЗВИТОК МЕДИЧНОГО ПРАВА НА ЗЕМЛЯХ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. (АСПЕКТ СТРАХУВАННЯ)

АРСЕН ТЕРОВАНЕСОВ (Харків, Україна) *

На сьогоденному етапі розвитку суверенної Української Держави відбувається реформування галузі охорони здоров'я. У зв'язку з цим нагальним завданням є удосконалення права громадян на медичну допомогу та удосконалення правовідносин між пацієнтом і медичним працівником. Такі перетворення мають дозволити громадянам реалізовувати комплекс прав і свобод, що передбачені Конституцією України та приведуть до розвитку демократичної держави та громадянського суспільства. В такому контексті страхування здоров'я виступає невід'ємною гарантією дотримання права на медичну допомогу.

Вітчизняне медичне законодавство, включаючи страхування, розвинулось впродовж ХХ ст. При цьому соціальне законодавство західноукраїнських земель, у порівнянні із землями Східної України, було більш розгалуженим, оскільки мало вплив декількох європейських держав. Тому, вивчення становлення основ страхування, в контексті медичного права, на землях Західної України є важливим та актуальним.

Територія Галичини, Буковини і Закарпаття на початку ХХ ст. знаходилася під владою Австро-Угорської Імперії, а згодом стала частиною новоствореної Польської та Чехословацької республік і Королівства Румунії. Кожна з цих держав мала окрему систему законодавства. У часи перебування західноукраїнських земель під юрисдикцією іноземних держав відбулось реформування соціальної сфери та прийняття нормативних актів, які закріплювали права працівників підприємств, як пацієнтів. З цього часу з'явилися передумови, які у сукупності із нормами соціального законодавства, правовими актами, що регулюють відносини страхування, трансформувалися у медичне право.

М. Бреян вважає, що варто охарактеризувати існування медичного права лише на зародковому етапі, у зв'язку зі становленням нових специфічних

суспільних відносин та прийняттям для їх регулювання спеціального законодавства, що виходить за межі предмета регулювання традиційно існуючих галузей законодавства¹.

До предмета медичного права належать відносини, пов'язані із медичною діяльністю. Страхування здоров'я осіб у такому випадку виступає послугою, яку надають лікувальні установи.

Деякі вчені до основних завдань науки медичного права відносять пошук правових шляхів удосконалення медичного страхування². У даному випадку варто вказати, що особливістю медичного страхування є приналежність до деяких правових інститутів, починаючи із соціального забезпечення населення як сукупності цивільно-правових норм і закінчуючи адміністративними правовідносинами між органами державної влади та лікувальними установами.

О. Процевський вважає, що за умов розвитку ринкової економіки фактично склалися і функціонують нові галузі права, зокрема судове, медичне, ювенальне, охоронне, транспортне тощо³. Слід вказати, що засади ринкової економіки почали формуватися наприкінці XIX ст., коли великими темпами стало розвиватись промислове виробництво, що привело до необхідності нормативно закріпити права робітників, серед яких права на працю, на відпочинок, на медичну допомогу. Тому, договори страхування, які укладалися на підприємствах, гарантували робітникам надання якісного лікування у разі настання нещасного випадку на виробництві. У зв'язку з цим, можна стверджувати, що страхування здоров'я є невід'ємною частиною відносин медичного права. Розвиток медичного страхування був пов'язаний із становленням капіталістичних відносин у країнах Європи.

У другій половині XVIII ст. відбувся розпад Речі Посполитої, і територія Галичини та Буковини опинилась під владою Австрії, яка згодом, уклавши угоду із Угорщиною, перетворилася на дуалістичну монархію на чолі із

---

¹ Брея Т. А. Наукові погляди на місце медичного права в системі права України [Текст] / Т. А. Брея // Медичне право України: проблеми становлення та розвитку: матеріали I Всеукр. наук.-практич. конф. 19-20.04.2007, Львів. – 2007. – С. 36.

² Радиш Я. Ф. Медичне право в системі права України: стан і перспективи розвитку [Текст] / Я. Ф. Радиш, Ю. В. Вороненко // Український медичний часопис. – 2006. – № 5 (55). – С. 8.

³ Процевський О. І. Щодо системи трудового права України [Текст] / О. І. Процевський // Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення: зб. наук. праць. Матеріали I Міжнар. наук.-практич. конф. 25-26 квітня 2013 р., Київ. – С. 338.

династією Габсбургів⁴. Конституційно закріпивши державний лад, влада почала реформу соціальної сфери. Зміни були пов'язані із економічним занепадом власних територій, населення яких вимагало захисту своїх прав із метою забезпечення фінансового добробуту. Слід зазначити, що Австро-Угорщина, переважно аграрна країна, мала свої родючі землі, які були розташовані на території Галичини, та у повному обсязі не використовувалися⁵. Це було пов'язано із непередбаченою політикою, яку провадив австрійський уряд на даній території. Крім того, потрібно звернути увагу на тенденції реформування, що на той час існували в Європі. Починаючи із другої половини XIX ст., провідні країни світу почали розробляти законодавство про соціальне страхування працівників підприємств, яке передбачало обов'язкове надання медичної допомоги.

Так, Німеччина впровадила страхування від нещасних випадків у 80-х рр. XIX ст. шляхом відкриття фондів, які розвивалися під контролем роботодавців та були направлені на підвищення добробуту робітників. Держава створювала умови для функціонування такої системи нагляду за дотриманням законності⁶. Дана модель страхування була обов'язковою для працівників підприємств та сприяла розв'язанню проблем соціального забезпечення населення та розвитку галузі медичного права.

Разом із тим, законодавці звертали увагу на країни, де страхування мало змішаний характер. У Франції, наприклад, починаючи із 1850-х рр. було впроваджено страхування робітників усіх сфер, які були учасниками фондів взаємодопомоги⁷. Така система дозволяла працівникам укладати угоди на сприятливих умовах із відповідним товариством. Але, незважаючи на свободу дій, надаваних фондам, існувала ієрархічна система, яка знаходилася під контролем держави⁸. Це дозволяло уникати порушень із боку як страхових

---

⁴ Тейлор А. Габсбургська монархія 1809–1918: історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини [Текст] / А. Дж. П. Тейлор. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2002. – с. 133.

⁵ Злупко С. Економічна думка на Україні: нариси історії економічної думки на західноукраїнських землях у другій половині XIX ст. [Текст] / С. Злупко. – Львів : Вид-во Львівськ. ун-ту, 1969. С. 31.

⁶ Андрушків І. П. Загальні підходи до міжнародного медичного страхування в окремих країнах [Текст] / І. П. Андрушків, К. А. Львівська // Науковий вісник НЛТУ України: – зб. наук.-техн. праць. – 2010. – Вип. 20.13 – С. 172.

⁷ Социальное страхование в Европе согласно современному законодательству различных государств // Страховое обозрение. – 1912. – Ноябрь. – С. 764.

⁸ Медичне страхування та його особливості в зарубіжних країнах // Фінансовий ринок України. – 2008. – № 4 (54). – С. 34.

компаній, так і підприємств, оскільки роботодавці були зацікавлені у зменшенні витрат на соціальні виплати працівникам. У Франції набула поширення обов'язковість страхування робітників гірничої сфери. Це пов'язано із важкими умовами праці, які призводили до великої кількості нещасних випадків, що трапляються на підприємствах видобувної промисловості. Тому держава намагалася надати працівникам гарантії грошової та медичної допомоги.

На той час в Європі існували країни, які впроваджували виключно добровільну форму страхування. Так, в Іспанії була розвинута система, яка на початку XX ст. відповідала вимогам суспільства. Цікавим уявляється той факт, що компанії мали право рекламувати свої послуги та пропагувати діяльність на заводах та в установах, залучаючи робітників до процесу укладення угод⁹. Така форма страхування задовольняла велику кількість населення, що було сприятливою формою для робітників важких підприємств та інших сфер суспільства. Австро-Угорщина, із метою розробки системи соціального страхування, намагалась віднайти свій шлях для реформування, поєднуючи досвід провідних країн Європи із економічними особливостями власної дуалістичної держави.

Королівство Галичина і Володимирія, герцогство Буковина і Закарпаття не мали достатнього промислового потенціалу, на відміну від інших земель Австро-Угорщини. Західноукраїнські землі містили корисні копалини, такі як залізо, мідь тощо. Крім того, ці території відрізнялися родючими ґрунтами, що дозволяло розвивати сільське господарство.

Рациональне використання природних ресурсів мало привести до побудови індустріально-аграрної держави із розвиненої економікою, яка успішно реалізувала зобов'язання із соціального забезпечення громадян. Натомість, монопольне панування польської шляхти призвело до занепаду цих земель.

К. Баладиженко звертає увагу, що знищення лісів, виснаження ґрунту та відмова від прогресивних форм ведення землеробства вплинула на зростання бідності селян¹⁰. Із думкою автора можна погодитись, оскільки райони західноукраїнських земель були сировинною складовою австрійської промисловості. Це призводило до зростання дешевої робочої сили, яка складалася переважно із місцевого населення. У зв'язку із цим, правлячий клас імперії не бачив сенсу в економічному підйомі даних територій. Така політика

---

⁹ Страхование рабочих в Испании // Страхование обозрение. – 1912. – Февраль. – С. 89.

¹⁰ Баладыженко К. Иллюстрированная История Галичины въ краткихъ очеркахъ / К. Баладыженко. – Петроградъ: Типографія Бр. В. и И. Линникъ: Петроградъ, 1915. С. 99.

негативно впливала на соціальний стан жителів та викликала незадоволення серед мешканців краю.

Початок ХХ ст. характеризується зростанням страйкових настроїв по всій Європі. Ідеї боротьби за права робітників та селян, викликані неналежними умовами праці, були обумовлені промисловим прогресом та потребували докорінних змін в усіх сферах суспільного життя. О. Жерноклеєв зазначає, що *Галицький регіон становив відсталу в економічному відношенні аграрну провінцію Австро-Угорщини із численними залишками феодалізму*¹¹. Тому перед урядом постали завдання щодо скорішого реформування економічної і соціальної сфери, оскільки зростаюче незадоволення робітничого класу здійснювало тиск на владу, що могло призвести до повалення державного устрою.

Враховуючи той факт, що територія держави фактично була поділена між промисловцями та землевласниками, добробут жителів залежав від волі власника певного господарства. Неможливість працювати та отримувати платню, разом із усвідомленістю власного безправ'я, вплинули на втрату населенням довіри до правлячої династії. Це змусило розпочати реформи промислової сфери, які потягнули за собою зміни в інших галузях господарства.

Ще одним фактором, який вплинув на впровадження медичного страхування, є прокладання у ХІХ ст. *шляхів сполучення*.

Е. Реклю називає серед важливих економічних перетворень, які здійснюються у той час в Галичині, побудову залізниць¹². Подібні урядові перетворення вимагали не тільки значних фінансових витрат, але й використання робочої сили. Працівники державних залізниць, у свою чергу, були зацікавлені у створенні належних умов праці, включаючи не тільки високу відповідну плату та пенсійне забезпечення, але й належну медичну допомогу. Тобто, на відміну від земель Центральної та Східної України, Галичина, Буковина і Закарпаття мали інші передумови впровадження соціального страхування. На півдні сучасної України було сконцентровано велику кількість металургійних та видобувних фабрик, робітники яких виборювали собі право на належну медичну допомогу. Обов'язкове страхування розповсюджувалося на працівників важких підприємств. Але уряд

---

¹¹ Жерноклеєв О. Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899–1918) [Текст] / О. Жерноклеєв. – [2-е вид., доп.]. – К. : Основні цінності, 2000. С. 22.

¹² Реклю Э. Народы и страны Западной Европы / Э. Реклю // Переводъ съ французскаго подъ редакцией и съ дополненіями Н. К. Лебедева. – М. : Типографія Т-ва И. Д. Сытина, 1915. – Т. V. Австро-Венгрія. – с. 103.

Австро-Угорщини, при запровадженні медичного страхування, мав забезпечити робітників інших сфер.

По-перше, наявність сільськогосподарських районів обумовила соціальне забезпечення селян.

По-друге, видобуток корисних копалин вимагав залучення робітників, що також вплинуло на страхування працівників промислових підприємств.

По-третє, працівники державної залізниці заявляли про необхідність покращення умов праці, що також спричинило перетворення в соціальній галузі.

Схожою рисою у реформуванні системи медичної допомоги усіх країн Європи стало вивчення досвіду Німеччини, яка була новатором у сфері страхування. Як вказує І. Фуртак, Королівство Галичина і Володимирія і герцогство Буковина та Закарпаття у складі Австро-Угорської імперії впровадили обов'язкове медичне страхування за моделлю Бісмарка через декілька років після Німецької імперії, раніше інших країн¹³. Тобто Австро-Угорщина фактично стала провідною країною у проведенні соціальних реформ, що дозволило забезпечити стабільний економічний розвиток та зміцнити позиції влади на міжнародній арені.

При цьому складно стверджувати, що інші держави відставали у питаннях розв'язання проблем медичного забезпечення. Інші країни світу також поступово розширювали права робітників. У зв'язку з цим в Центральній Європі система медичного страхування почала діяти з середини XIX ст.

Слід зауважити, що фактори, які вплинули на становлення системи медичного страхування, як частини медико-правових відносин, мали свої «західноукраїнські» економічні особливості.

У 1852 р. в Австро-Угорській державі було прийнято закон «Про товариства», який дозволяв здійснювати діяльність у різних сферах господарства, в тому числі реєструвати страхові товариства¹⁴. Завдяки цьому нормативному акту, по-перше, було створено умови для власників

---

¹³ Фуртак І. І. Історичні аспекти державного управління впровадженням страхової медицини в Україні [Текст] / І. І. Фуртак // Ефективність державного управління: збірн. наук. праць. – 2010. – Вип. 25 – С. 72.

¹⁴ Цьсарскій патентъ зъ дня 26. Листопада 1852, дъятельный для цълого объему Державы изъятно Войскового Пограничья, котрымъ розпоряджають ся новіи опредѣленія взглядомъ стоваришеній (законъ о стоваришеніяхъ) // Общій законовъ державныхъ и Правительства вѣстникъ для Цѣсарства Аустріи. – Рочникъ 1852. – Втора часть объимає XLI-LXXIX части (числа 134–265), выданіи въ мѣсяцяхъ Липцю до Грудня 1852. – Вѣдень : Зъ ц. к. надворной и статской тискарнѣ. – 1852. – С. 1110.

підприємств, які зрозуміли необхідність розширення діяльності. По-друге, надано гарантії розвитку страхової сфери, що мало збільшити товариства та диверсифікувати послуги. Даний закон поклав початок становленню галузі страхування.

Наступні нормативні положення приймалися відповідно до даного закону, розповсюджуючи норми про соціальне забезпечення робітників на різні сфери суспільного життя.

Так, у 1892 р. було прийнято закон про *каси взаємодопомоги*. Він визначав правовий статус товариств та надавав можливість працівникам страхувати власне життя та здоров'я. Це викликало інтерес фабрикантів, оскільки обов'язок забезпечення хворих покладался на відповідні каси, що економило кошти підприємств. Тому керівництво заводів намагалося розповсюдити серед робітників законодавчі нововведення. Даним законом встановлювався контроль за функціонуванням кас взаємодопомоги. Страхові товариства надавали інформацію про діяльність правоохоронним органам та відомствам крайової влади¹⁵. Подібна практика була відома у країнах Центральної Європи. Міністерство внутрішніх справ брало на себе зобов'язання із забезпечення лікарень як частину функцій із охорони порядку. Місцеві органи влади вели реєстр страхових товариств певного воєводства та мали інформацію про кількість підприємств, розташованих на підвідомчій території. Чинovníки безпосередньо брали участь у розв'язанні питань соціального забезпечення робітників, що дозволяло реалізувати на практиці законодавчі положення.

Контроль за страхуванням робітників здійснювався у декількох напрямках. По-перше, керівники заводів були зацікавлені у тому, щоб надання медичної допомоги мало загальнообов'язковий характер. Це давало змогу координувати діяльність підприємств із касами взаємодопомоги у частині соціального забезпечення працівників. По-друге, органи внутрішніх справ здійснювали нагляд за функціонуванням лікарень та мали відомості про характер захворювання пацієнтів. Враховуючи той факт, що дане відомство користувалося популярністю у суспільстві, здійснення контролю саме правоохоронними органами позитивно впливало на діяльність закладів охорони здоров'я, які відчували державну підтримку. Усвідомлення факту, що діяльність страхових органів гарантована владою, позитивно впливало на

---

¹⁵ Законъ зъ дня 16 Липця 1892, дотычно регистрованныхъ касъ помочныхъ // Вѣстникъ законовъ державныхъ для королевствъ и краевъ въ державной думѣ заступленныхъ. – Рочникъ 1892. – № 202. – Ч. LXXII. – Вѣдень: Тискомъ цѣсарско-королевской надворной и статской печатнѣ. –1892. – С. 902.

збільшення кількості учасників кас взаємодопомоги. По-третє, крайові органи влади вели реєстр страхових товариств і пацієнтів лікарень. Це дозволяло ретельно дотримуватись основ законодавства про медичне право, із боку як кас взаємодопомоги, так і керівників підприємств. Взаємопов'язаність місцевої влади із центральними органами державного управління надавала можливість забезпечити виконання нормативних положень та вчасно фіксувати правопорушення, що визначало особливості розвитку соціального законодавства на цьому етапі.

Із розвитком системи страхування на території Австро-Угорщини з'явилася необхідність більш детально врегулювати цю сферу та визначити правову базу функціонування вказаної діяльності. Тому 5 березня 1896 р. було видане розпорядження міністерств внутрішніх справ, юстиції, торгівлі та фінансів. Даний нормативний акт визначав порядок створення та припинення товариств. Прийняття такого розпорядження стало логічним продовженням започаткованих реформ на території імперії, що обумовило відкриття на західноукраїнських землях товариств, які пропонували послуги із страхування життя та здоров'я. Так, було створено товариство «Дністер», представництва якого відкрилися у Галичині та на Буковині. Дане підприємство здійснювало різні види страхування, що дозволило у 1902 р. видати страхових полісів на суму 116 069.877 крон¹⁶. Це означало, що громадськість була зацікавлена у подібних послугах та намагалася скористуватися наданими державою гарантіями захисту їх інтересів.

На підтвердження такої тези можна вказати, що на початку ХХ ст. спостерігається збільшення страхових товариств. Так, у 1911 р. було створене товариство «Карпатія», яке надавало послуги по страхуванню життя і здоров'я. Дана послуга тільки почала розповсюджуватися на західноукраїнських землях та отримала позитивні результати, оскільки через рік після відкриття реалізувала 1 260 полісів на суму 3 972 тис. крон. При цьому особливою популярністю компанія користувалася серед представників інтелігенції, таких як вчителі, адвокати, лікарі тощо¹⁷. Це можна пояснити потребою просвітніх

---

¹⁶ Товариства асекураційні // Товариш. Ілюстрований календар товариства «Просьвіта» на рік переступний 1904. – Річник III. – Львів : Друкарня Наукового Товариства імени Шевченка під зарядом К. Беднарского. – 1903. – с. 52.

¹⁷ Гавліч І. Б. Роль страхових товариств "Дністра" і "Карпатії" у кредитному забезпеченні кооперативного руху Східної Галичини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) [Текст] / І. Б. Гавліч // Наукові записки Тернопільського національного

верств населення використовувати новаторські зміни та брати участь у нововведеннях, запропонованих державою. Хоча слід зауважити, що поступово бажання отримати страховий поліс розповсюдилося на робітників та селян, які також ставали членами товариств¹⁸.

Страхові товариства Австро-Угорщини було створено для здійснення послуг переважно майнового страхування, оскільки проблеми збереження житла від пожеж або захист від неврожаю були першочерговими питаннями для європейського суспільства на початку ХХ ст. Каси взаємодопомоги брали зобов'язання із страхування хворих із гарантією надання медичного забезпечення. Діяльність кас мала популярність серед усієї громадськості незалежно від професії та соціального стану. Подібні органи було створено переважно для страхування робітників від нещасних випадків, праця яких була пов'язана із загрозою життю та здоров'ю. У першу чергу були застраховані працівники державної залізниці. Сума страхових зборів у 1909 р. склала 49.371.524 крон. В 1910 р. – 55.354.894 крон. При цьому витрати на страхування від нещасних випадків у 1910 р. склали суму у 58.070.743 крон проти 57.534.714 у 1909. Прибуток страхових товариств становив у 1910 р. 5.210.669 крон проти 1.106.226 у 1909р.¹⁹.

Впровадження системи страхування робітників дало позитивний результат. По-перше, робітники та члени їх сімей отримали можливість користуватися якісною медичною допомогою. Це знизило напруженість у суспільстві, що не довіряло уряду, бо люди відчували порушення їх соціальних прав посадовими особами. Із розвитком медичного страхування зростає репутація підприємств промисловості, оскільки виконання трудових обов'язків за важких умов праці компенсувалося належною оплатою та гарантіями соціального забезпечення. По-друге, каси взаємодопомоги завдяки внескам працівників могли збільшувати власний бюджет, що вплинуло на їх фінансову спроможність. Це створило умови для розширення мережі товариств на території держави.

Отже, процес загального соціально-економічного реформування обумовив

педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : історія. – Тернопіль, 2011. – Вип. 1. : у 2 ч., ч. 2 – С. 17.

¹⁸ Рускі Товариства господарско-заробкові, кредитні і асекураційні // Товариш. Ілюстрований календар товариства «Просьвіта» на рік звичайний 1905. – Р. IV. – Львів : Друкарня Наукового Товариства імені Шевченка під зарядом К. Беднарського. – 1904.

¹⁹ Социальное страхование. Обязательное страхование рабочих в 1910 г. в Австрии от несчастных случаев // Страховое обозрение. – 1912. – Январь. – С. 25.

становлення медичного страхування на українських землях Австро-Угорщини. Залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій допомогло покращити умови надання медичної допомоги населенню, відобразилося на отриманні прибутку товариств та створило можливості для поповнення державного бюджету. Крім того, налагодження контактів із іноземними компаніями дозволило зміцнити позиції країни на міжнародній арені, оскільки європейським партнерам було доведено, що правляча династія турботу про власних підданих вважає першочерговим завданням.

Цікавим видається той факт, що австрійська модель передбачала переважно здійснення виплат у разі настання нещасного випадку, на відміну від інших держав, які пропонували хворому безоплатне лікування, утримання в установах охорони здоров'я за рахунок підприємства та ін. У разі отримання травми працівник мав право на виплату пенсії – до 60 відсотків заробітку²⁰. Австрійська держава намагалася реалізувати право на соціальне забезпечення через сплату грошової компенсації, у разі настання страхового випадку. З одного боку, така система мала переваги, оскільки підприємство звільнялось від безпосередньої участі у наданні медичної допомоги, а робітник міг самостійно обирати сприятливий заклад охорони здоров'я. З іншого, функціонування лікарень при заводах, гарантувало безоплатне лікування та підіймало авторитет підприємства.

Керівництво заводів давало усвідомити готовність не тільки фінансово компенсувати шкоду, пов'язану із ушкодженням здоров'я, але й забезпечити безоплатну медичну допомогу, повністю реалізувавши право робітника на соціальний захист. При цьому робітники мали право подавати скарги до третейських судів та інших органів влади, але не могли повністю захистити свої права. У зв'язку із цим на початку XX ст. збільшилася кількість мітингів і страйків. Працівники та селяни вимагали покращення умов праці та надання якісної медичної допомоги.

Реформа, яка почалася наприкінці XIX ст., потребувала змін. Соціальна напруженість зросла у зв'язку із початком Першої світової війни. Землі Західної України стали лінією фронту, що унеможливлювало реалізацію соціальних положень. За умови ведення бойових дій господарську діяльність було повністю переорієнтовано на потреби збройних сил.

Слід зазначити, що Австро-Угорщина у питаннях запровадження медичного страхування користувалася зарубіжним досвідом та орієнтувалася

---

²⁰ Социальное страхование в Европе: согласно современному законодательству различных государств // Страховое обозрение. – 1912. – Декабрь. – С. 817.

на німецьке законодавство, яке вважалося прогресивним. Це дозволяло проаналізувати позитивні та негативні риси законодавчої моделі й отримати власний досвід, на підставі якого уряд міг вносити своєчасні зміни до відповідних нормативних актів. Соціальне страхування в Австро-Угорщині розповсюджувалося на робітників і селян, тобто охоплювало більше верств населення, та надавало медичне забезпечення працівникам підприємств Західної України. Соціальні програми Австро-Угорщини розповсюджувалися на всю територію імперії, що дозволяє стверджувати про високий рівень піклування про власне населення з боку уряду.

Разом із тим, законодавчо закріплена система страхування здоров'я в Австро-Угорщині мала недоліки на практиці.

Можливість декільком контролюючим органам здійснювати перевірки дотримання нормативних положень призводило до нехтування посадовими особами своїх обов'язків. Керівництво заводів було зацікавлене у зменшенні внесків до кас взаємодопомоги та звільненні від виплат за страхуванням у разі настання нещасних випадків. Представники муніципальної влади могли досягти домовленості із фабрикантами та не сприяти захисту працівників від свавілля власників підприємств. *Це породжувало корупційні схеми та призводило до неналежного функціонування системи соціального забезпечення.*

Система страхування в Австро-Угорщині могла надати гарантії соціального забезпечення представникам різних верств населення. При цьому жителі західноукраїнських земель мали право брати участь у діяльності кас взаємодопомоги та отримували грошову компенсацію у разі настання нещасного випадку. Наявність соціальної захищеності у суспільстві позитивно відобразилася на благополуччі громадян та обумовила створення перспектив для розвитку системи якісної медичної допомоги. *Але неналежне дотримання законодавчих положень фабрикантами та посадовими особами, у сукупності із масштабними бойовими діями 1914-1918 рр., заважали процесу реформування сфери медичного страхування та вплинули на повний економічний занепад країни. Це призвело до зміни суспільного ладу та розподілення земель Західної України між декількома державами.*

У листопаді 1918 р. було створено Західно-Українську Народну Республіку (ЗУНР), яка включала території Західної України, що раніше входили до Австро-Угорщини. Утворення такої держави було логічним продовженням геополітичних пертурбацій попередніх століть, оскільки на території колишньої імперії розгортався збройний конфлікт між різними політичними групами. За цих умов стало можливим проголошення незалежності Галичини,

Буковини і Закарпаття та створення представницького органу – Української Національної Ради ЗУНР на чолі із Є. Петрушевичем.

Основним завданням новоствореної держави стало відтворення господарського комплексу, який було зруйновано у роки війни. За таких умов проводити політику страхування робітників було важко і недоцільно, оскільки товариства не могли забезпечити нормальне надання послуг через відсутність правопорядку. Крім того, через соціальну кризу зuboжило населення. Працівники не могли фінансово забезпечити себе та членів своїх сімей. Страхування життя та здоров'я втратило першочергове значення для суспільства. Враховуючи той факт, що нова влада намагалася визначити правовий статус держави у міжнародних відносинах, внутрішні проблеми загострювалися, економічний занепад поглиблювався, що вплинуло на нову хвилю незадоволень серед робітників підприємств. Усе це унеможливлювало введення у дію медичного страхування.

Слід зауважити, що правлячий клас новоствореної республіки намагався контролювати ситуацію та зберегти ті законодавчі переваги, які існували у минулому. Норми щодо страхування робітників від нещасних випадків продовжували діяти, але мали фіктивний характер, оскільки неспроможність робітників зробити відповідні внески заважали реалізації програм соціального забезпечення.

Ще однією причиною неможливості дотримання прав громадян став голод серед селян, який фактично означав крах усіх суспільних перетворень та державного ладу республіки. Неможливість очільників ЗУНР забезпечити населення мінімальними продуктами харчування за умов збройного конфлікту та міжнародне невизнання країнами Європи призвели до формального керівництва урядом республікою, що унеможливлювало проведення змін у законодавчій, соціальній, медичній та інших сферах.

Із липня 1919 р. реальна влада стала належати окупаційним польським військам, які зайняли західноукраїнські землі.

Незважаючи на спроби вибороти самостійність та домогтися проведення незалежної внутрішньої та зовнішньої політики, ЗУНР не вдалося зберегти ті основи соціального захисту, які мали жителі, знаходячись під австрійською короною. Медичне страхування у сукупності із іншими елементами реформування правового статусу робітників було згорнуто внаслідок запровадження нових основ функціонування соціальної сфери, які існували в державах, що окупували території Західної України.

Слід зазначити, що за рівнем економічного розвитку Галичина знаходилася на одному із останніх місць в Європі. Проте тут кращими були умови для

розвитку сільського господарства ²¹ . Незважаючи на можливості для реформування даного регіону та розширення аграрного потенціалу, що мало потягнути за собою підвищення економічного та соціального становища місцевих жителів, польський уряд не ставив завдання перетворити ці території на розвинутий та благополучний край держави. Навпаки, землі Галичини сприймалися як сировинне джерело для промислових районів Польщі. Існувала зацікавленість у дешевій робочій силі, яка була зобов'язана працювати на промислових підприємствах.

Працівники, у свою чергу, вимагали виплати заробітної плати і належні умови праці, включаючи надання медичної допомоги. Як вказує М. Зільбельман, становище трудящих на Західній Україні було важким. Післявоєнна криза призвела до скорочення виробництва, що негативно відобразилося на рівні безробіття²². Неможливість створити робочі місця та відсутність дій із соціального забезпечення працюючих громадян викликали численні страйки, внаслідок чого почалися збої на підприємствах важкої промисловості. Проблеми існували і в аграрній галузі, яка не розвивалася, а селяни не могли сприятливо реалізувати власну продукцію.

Земельну реформу під тиском уряду на початку 20-х рр. ХХ ст. було спрямовано на збільшення числа польського населення серед мешканців Західної України. Фактично було проведено колонізацію, наслідком якої стало обмеження прав громадян українського походження, оскільки вони не мали коштів на купівлю земельної ділянки. За таких умов складно було проводити реформу соціального забезпечення та впроваджувати основи медичного страхування. Подібні послуги мають місце лише у певних конкретних районах із фінансовою спроможністю населення.

Усім відомо: особи готові страхувати власне життя та здоров'я лише тоді, коли мають стабільний заробіток та гарантії надання першочергової медичної допомоги. У протилежному випадку, дана сфера не користується популярністю у суспільстві. Слід зауважити, що страхові товариства діяли на території Польської Республіки та були розповсюджені на землях Західної України. Так, у м. Львів розміщувалися компанії «Варрант», «Патріа», «П'яст»,

---

²¹ Савченко О. Регіональна політика польської влади стосовно західноукраїнських земель у 20–30-х рр. ХХ ст. та її наслідки для соціально-економічного становища краю[Текст] / О. Савченко // Південний архів. Історичні науки. – Харків: Вид-во ХДУ, 2010. – Вип. XXXI–XXXII. – С. 237.

²² Зільбельман М.Й. Революційна боротьба трудящих Західної України (1924–1928 рр.) [Текст] / М.Й. Зільбельман. – Львів: Вид-во Львівськ. ун-ту –1968. С. 46.

«Веста» та ін.²³. Вони пропонували укладати договори на страхування життя, на випадок хвороби. Але у таких угодах були зацікавлені заможні громадяни, такі як промисловці, землевласники. Робітники та селяни, внаслідок політики уряду, який не ставив за мету соціальний розвиток даних територій, не могли у повному обсязі користуватися подібними послугами.

При цьому, слід зазначити, що галузь охорони здоров'я успішно функціонувала на західноукраїнських землях. Відбувалася розбудова лікарень, які надавали безоплатну допомогу малозабезпеченим громадянам і вели боротьбу з інфекційними хворобами. Було видано декрет про обов'язкове забезпечення на випадок хвороби, відповідно до якого в усіх повітах створювалися каси хворих. Особи, які займалися найманою працею, були залучені до відповідних кас та здійснювали відрахування із заробітної плати²⁴. Створення таких органів сприяло розвитку системи медичного страхування, яке не залежало від рішень керівництва підприємств та відповідало інтересам як працівників, так і роботодавців. Це дало можливість забезпечити лікарською допомогою населення, що сприяло реформуванню соціальної сфери у цілому. Але практичне втілення законодавства щодо кас хворих мало недоліки, які у першу чергу відображалися на робітниках західноукраїнських земель, зайнятих у сільському господарстві. Внаслідок тяжкого економічного становища селяни не мали змоги відраховувати відповідні внески, що унеможливлювало поширення програм страхування на сільське населення регіону. Також слід вказати на порушення законодавства у сфері соціального забезпечення, оскільки існували випадки заперечення факту наявності нещасного випадку, що тягло за собою відмову у наданні медичної допомоги робітникам. Усе це призводило до непорозумінь між трудовими колективами і власниками підприємств і не дозволяло у повному обсязі реформувати соціальну сферу.

У зв'язку із цим, галузь медичного права, включаючи страхування практично не розвивалася, що негативно впливало на реалізацію програм соціального забезпечення та відображалось на добробуті населення.

У 1939 р. розпочалася війна, внаслідок якої Польщу було розділено між Німеччиною та СРСР. Усі реформи уряду Другої Речі Посполитої було скасовано, а землі Галичини увійшли до складу Української Радянської

---

²³ Хонігсман Я. Економіка Західної України під гнітом Іноземного капіталу (1918–1939) [Текст] / Я. Хонігсман. – Львів: Каменяр, 1964. С. 103.

²⁴ Давибіда Л. І. Каси хворих у Галичині (1919–1933 рр.): історичний аспект / Л. І. Давибіда // Галичина. – 2013. – Ч. 22–23. – С. 233.

Соціалістичної Республіки.

Дослідивши розвиток медичного страхування українських земель у складі Польщі, доцільно перейти до розгляду соціального законодавства на території Буковини й Хотинщини, яка у листопаді 1918 р. була зайнята румунськими збройними силами, а згодом включена до Королівства Румунія. Під час бойових дій вони перетворилися на лінію фронту. У зв'язку із цим, для розвитку у складі Румунії потрібно було провести процес адаптації законодавства цих земель до відповідності нормативному базису королівства. Складність полягала у тому, що інші держави (Польща, Чехословаччина), до яких було включено території Західної України, утворились згідно із результатами війни і на початку 1920-х рр. будували власну нормативну основу «з нуля». Румунія ж, у свою чергу, була на момент розгортання бойових дій суверенною країною понад тридцять років. За цей період сформувалися необхідні правові інститути. Землі Буковини та Хотинщини мали увійти у румунську систему законодавства, поступово відновлюючи економічний розвиток регіону після війни. Разом з тим, потрібно зауважити, що Перша світова війна негативно вплинула на розвиток регіону, адже практично знищила його потенціал. Це вплинуло на зростання безробіття, що призводило до порушення трудового законодавства. У такому випадку працівники не могли знайти постійний заробіток та були готові працювати ненормований робочий день. Подібна ситуація склалася і в аграрній сфері. Для сільського господарства був характерним низький рівень розвитку, що унеможливлювало його ведення. Фактично це означало створення перешкод із боку держави для сприятливого здійснення господарської діяльності. Слід зазначити, що система медичного страхування може функціонувати тільки у сукупності із реформою галузі охорони здоров'я, оскільки лікарні не мали змоги вчасно проводити профілактичні заходи із метою запобігання епідеміям. Такий стан речей не міг дозволити нормально функціонувати системі соціального захисту, що поглиблювало кризу у суспільстві та незадоволення чинною владою.

Незважаючи на той факт, що Буковина та Хотинщина були частиною Румунії понад двадцять років, населення даних територій не змогло повністю користуватися соціальними правами. Низьке економічне становище регіону не дозволило належним чином застосувати законодавство про медичне страхування. У 1940 р. дані території зайняли радянські війська, внаслідок чого відбулось приєднання Буковини та Хотинщини до складу СРСР, що обумовило скасування соціальних реформ, які проводилися румунським урядом.

Виявивши особливості розвитку медичного страхування на українських землях, що входили до складу Польщі та Румунії, слід дослідити соціальний

стан земель Закарпаття. Їх було включено до складу Чехословацької республіки на правах автономії, відповідно до рішень Паризької мирної конференції 1919 р.

В. Лемак зазначає, що введення положення про автономний статус Закарпаття до тексту Конституції Чехословаччини повинно було засвідчити входження Підкарпатської Русі до її складу на федеральних засадах²⁵. Це дозволяло місцевим органам влади самостійно визначати основи розвитку регіону, відповідно до інтересів держави.

Закарпаття, як і інші українські землі, знаходилося у кризовому стані після війни, що відобразилося на сільському господарстві та у зниженні виробництва й споживання продовольчої продукції. Це негативно впливало на соціальне становище робітників і селянства, яке не могло нормально працювати, отримувати прибуток. Уряд намагався запровадити реформу соціального забезпечення. Але законодавча база часів Австро-Угорщини не могла остаточно бути втіленою у нових реаліях, бо система медичного страхування функціонує за умов економічного добробуту громадян та фінансової стабільності держави, коли є можливість виділити бюджетні кошти на реформування соціального забезпечення. Впродовж 20-х рр. ХХ ст. уряд Чехословаччини пропонував зміни до чинних актів, практичне застосування яких було складним за умов наявної економічної кризи. Також на території Закарпаття діяли закони колишньої Угорщини, які визначали порядок ведення господарської діяльності. На основі даної тези можливе припущення, що законодавство Підкарпатської Русі було більш розвинутим у порівнянні із іншими регіонами республіки. Але таке твердження є помилковим, оскільки, по-перше, влада Чехословаччини проводила реформування нормативної сфери, намагаючись відійти від канонів імперської Австрії. По-друге, соціальне законодавство вважається розвинутим, коли відбувається прогрес у забезпеченні населення відповідними правами. За скрутного економічного становища неможливо стверджувати, що законодавчі положення відповідали потребам мешканців регіону.

Однією із форм провадження господарської діяльності у різних сферах суспільного життя були картелі. Метою цих організацій є об'єднання підприємців для збуту товару. Це дозволяло закріпитися на ринку та бути конкурентоспроможним у відносинах із споживачами, які проявляли інтерес до таких новаторських змін та були зацікавлені в укладанні угод про

---

²⁵ Лемак В. Конституційно-правовий статус Підкарпатської Русі та проблеми його реалізації[Текст] / В. Лемак // Державно-правовий статус Закарпаття в складі Чехословаччини у 1919–1945 роках: матеріали наук. конф. – Ужгород, 1996. – С. 19.

страхування життя та здоров'я.

На початку 1930-х рр. на території Європи почалася економічна криза, яка вплинула на фінансове положення Чехословаччини. Робітники та селяни масово втрачали роботу. Це негативно відбилося на соціальних програмах, які втрачали актуальність, оскільки не становили інтересу для підприємців та робітників.

Економічна криза обумовила внутрішні протиріччя, які вилилися у мітинги та страйки. Намагаючись зменшити рівень напруженості, у жовтні 1938 р. парламент республіки прийняв нову Конституцію. Даний нормативний акт встановлював широкі права Підкарпатської Русі, яка тепер отримала назву Карпатська Україна, та наголошував на її автономії у складі Чехословаччини. Такі законодавчі зміни не принесли суттєвих результатів, оскільки на той час виникали протиріччя на міжнародній арені, що призводили до локальних збройних конфліктів. Чехословаччина намагалася знайти союзників у зовнішньополітичних відносинах. Крім того, економічна криза негативно вплинула на промисловий розвиток держави та стимулювала українські національно-державотворчі процеси, які торкнулися усього закарпатського регіону.

15 березня 1939 р. Карпатська Україна проголосила незалежність, що передбачало самостійне вирішення усіх питань економічного та соціального характеру. Це мало призвести до розробки та прийняття власної нормативної бази щодо медичного страхування. Але вказаний крок мав переважно політичне значення, оскільки новостворене державне утворення не мало ресурсів та планів поступового реформування соціальної сфери із метою забезпечення добробуту громадян. Як наслідок, на землях Закарпаття відбулося поглиблення суспільних протиріч, що унеможливлювало проведення реформ. Слід додати, що Карпатська Україна як незалежна держава проіснувала короткий строк та була остаточно окупована угорськими військами 17 березня 1939 р. Це означало згортання усіх програм розвитку медичного страхування для мешканців Підкарпатської Русі, територія якої стала частиною Угорщини.

Під час Другої світової війни, землі Галичини, Буковини, Закарпаття було розподілено між сторонами конфлікту, що не дозволяло практично втілювати нормативні положення щодо медичного страхування громадян.

Становлення медичних правовідносин було обумовлено залученням робочої сили до роботи на промислових підприємствах, що привело до розвитку соціального законодавства. Страхування виступало гарантією реалізації прав працівників на медичну допомогу. Тому, страхування здоров'я стало частиною всього комплексу відносин медичного права.

На підставі викладеного можна зазначити, що землі Західної України рецепіювали норми законодавства країн, до яких входили. Розвиток медичного страхування на західноукраїнських землях визначався нормативними актами Австро-Угорської імперії. Медична допомога гарантувалася робітникам підприємств і селянам, що сприяло розвитку медичного права в цілому. Соціальні програми у Австро-Угорщині охоплювали всю територію імперії і були згорнуті із розпадом держави.

Уряди Польщі, Румунії, Чехословаччини не були зацікавлені у становленні вказаних територій, що відобразилося на програмах соціального забезпечення, які практично не розвивалися. Разом із тим, були спроби впровадити медичне страхування для робітників і селян. Для цього страхові компанії та фабричні каси поширили свою діяльність на західноукраїнські землі. Економічний занепад західноукраїнських регіонів і недоцільна політика керівництва країн, до складу яких входили дані землі, заважали громадянам отримати належне забезпечення соціальних прав.

PhD in Law Arsen Terovanesov (Kharkiv, Ukraine)

The Development of Medical Law in the Lands of Western Ukraine in the First Half of XX century (Insurance Aspect)

The paper studies the features of the development of medical law at the beginning of the twentieth century. It has been established that during this period, preconditions appeared, which, together with the norms of social legislation, legal acts regulating insurance relations, were transformed into medical law. The necessity of studying health insurance as an integral part of medical law is argued. The article analyzes the legislation of the Western Ukrainian lands that were part of Austria-Hungary, which regulated the basic legal relations for the protection of the social rights of citizens, focusing on the positive experience of European states. It was found that the development of health insurance was facilitated by the reform of the industrial sector, agriculture, as well as the successful construction of railways, which required not only financial investments, but also the involvement of labour. The historical and legal aspect of the development of health insurance on the lands of Western Ukraine, which were part of Poland, Romania, Czechoslovakia at the beginning of the 20th century, is considered. It was found that health insurance programs existed, but did not gain popularity due to poverty and social insecurity of the population.

Key words: Medical Law, Medical Insurance, Lands of Western Ukraine, Historical-Legal Aspect, Social Legislation, Health Insurance.

Кандидат юридических наук Арсен Терованесов (Харьков, Украина)

Развитие медицинского права на землях Западной Украины в начале XX в. (аспект страхования)

В работе исследованы особенности развития медицинского права в начале XX века. Установлено, что в этот период появились предпосылки, которые, в совокупности с нормами социального законодательства, правовыми актами, регулирующими отношения страхования, трансформировались в медицинское право. Аргументирована необходимость изучения страхования здоровья как неотъемлемой части медицинского права. Проанализировано законодательство западно-украинских земель, входивших в состав Австро-Венгрии, которое регулировало основные правоотношения по защите социальных прав граждан, ориентируясь на позитивный опыт европейских государств. Установлено, что развитию медицинского страхования способствовало реформирование промышленной сферы, сельского хозяйства, а также успешное строительство железных дорог, что требовало не только финансовых вложений, но и привлечения рабочей силы. Рассмотрен историко-правовой аспект развития медицинского страхования на землях Западной Украины, входивших в начале XX столетия в состав Польши, Румынии, Чехословакии. Установлено, что программы медицинского страхования существовали, однако не приобрели популярности в силу бедности и социальной незащищенности населения.

Ключевые слова: медицинское право, медицинское страхование, земли Западной Украины, историко-правовой аспект, социальное законодательство.

Кандидат юридичних наук Арсен Терованесов (Харків, Україна)

Розвиток медичного права на землях Західної України на початку XX ст. (аспект страхування)

У роботі досліджені особливості розвитку медичного права початку XX століття. Встановлено, що в цей період з'явилися передумови, які, в сукупності з нормами соціального законодавства, правовими актами, що регулюють відносини страхування, трансформувалися в медичне право. Аргументовано необхідність вивчення страхування здоров'я як невід'ємної частини медичного права. Проаналізовано законодавство західно-українських земель, що входили до складу Австро-Угорщини, яке регулювало основні правовідносини щодо захисту соціальних прав громадян, орієнтуючись на позитивний досвід європейських держав. Встановлено, що розвитку медичного страхування сприяло реформування промислової сфери, сільського господарства, а також успішне будівництво залізниць, що вимагало не тільки фінансових вкладень, а

й залучення робочої сили. Розглянуто історико-правовий аспект розвитку медичного страхування на землях Західної України, що входили на початку XX століття до складу Польщі, Румунії, Чехословаччини. Встановлено, що програми медичного страхування існували, проте не набули популярності через бідність і соціальну незахищеність населення.

Ключові слова: медичне право, медичне страхування, землі Західної України, історико-правовий аспект, соціальне законодавство.

* **Терованесов Арсен Михайлович** – кандидат юридичних наук, дослідник сфери медичного права та проблем медичного страхування (м. Харків, Україна). E-mail: arsterov@gmail.com.

<https://doi.org/10.38129/Ann.Yur.Ist.2020.4.2.78>

УДК 93(477) «1918»

ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКО-АВСТРІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ В УКРАЇНІ У 1918 РОЦІ: АВТОРСЬКА ІНТРОДУКЦІЯ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ

ВІКТОРІЯ ХОМА (Чернівці, Україна) *

Німецько-австрійська окупація для України в 1918 році носила дуже суперечливий і неоднозначний характер. Укладення в лютому 1918 р. Брестської мирної угоди поставило УНР у залежність від одного з таборів світового воєнного протистояння – Четверного союзу. Водночас це дозволило скористатися військами Центральних держав для звільнення території України від анексії радянською Росією. Ця окупація не була традиційним захопленням нових територій, німецько-австрійські війська прийшли в Україну на запрошення Центральної Ради, а саме німецьке командування розглядало даний Східний похід як дружню допомогу в обмін на продовольчі поставки в Німеччину та Австро-Угорщину. Однак, ця дружня допомога перетворилася в широкомасштабну окупацію України та підпорядкування місцевої влади вищому німецькому командуванню.

З-поміж численних досліджень історії Гетьманської держави (Української Держави 1918 р.), становищу окупаційних військ увага надається опосередковано: основна частка праць приділяється саме політичному становищу австрійсько-німецького командування та взаємовідносинам із УНР, згодом – із Гетьманатом. Проте, про взаємодію окупаційної влади з простим населенням відомо відносно небагато. Звичайно, роль німецько-австрійського військового чинника в існуванні Гетьманату важко переоцінити. Однак, становище німецьких і австрійських військових частин в УНР були сприйняті вкрай неоднозначно, як на зовнішньополітичній арені, так і в самій політично невизначеній Україні. Власне в поданій роботі розглядаються лише деякі аспекти окупаційного режиму, його вплив і взаємодія з місцевим населенням, ставлення до української влади.

Прийшовши в Україну як союзники, завдяки «Залізничній кампанії», німецькі, а згодом австрійські частини, рухаючись вздовж залізничних колій, швидко просуvalися вглиб країни. Для зайняття України австро-німецьке

командування виділило 29 піших й 3 кінних дивізії (200-220 тис. вояків). Уже 1 березня було звільнено Київ від більшовицької окупації, а 13 березня війська зайняли Одесу. 28 березня вище керівництво армій обох держав досягло домовленості про розподіл сфер впливу в Україні: частина Волинської губернії, Подільська губернія, Херсон та Катеринослав відійшли під мілітарний контроль Австро-Угорщини, а решта території Волинської губернії, Таврійська губернія, Київ, Полтава, Чернігів та Харків – під контроль Німеччини. Миколаїв, Маріуполь та Ростов-на-Дону вважалися спільною зоною окупації¹.

Сучасними істориками присутність німецько-австрійських військ в Україні оцінюється по-різному. Слід наголосити, що першим у новітній вітчизняній історіографії звернув увагу на особливе становище окупаційного війська в Україні С. Кульчицький. Він відзначає наступне: «Зрозуміло, що Німеччина була в Україні окупаційною силою. Окупанти прагнули вивезти якомога більше продовольства і сільськогосподарської сировини для своєї знемагаючої у війні економіки. Але вони розплачувалися за вивезене чим могли. Коли не могли – визнавали свій борг»².

Звичайно, покрити своїми військами величезну країну можна було лише частково, до того ж, навесні 1918 року було знято і перекинуто на Західний фронт декілька дивізій. Загалом, на початок листопада 1918 року в Україні заледве налічувалось 20 дивізій. На чолі німецьких військ в Україні стояв спочатку командувач АГ «Лінзіген», потім – АГ «Айхгорн-Київ», на чолі якого знаходився генерал-фельдмаршал Герман фон Айхгорн, а після смерті останнього – генерал-полковник граф Гюнтер фон Кірбах. У його підпорядкуванні було 7 командувань армійських корпусів, а сам він підпорядковувався «Обер Осту», ставка якого була у литовському місті Каунас³.

Прихід німецько-австрійських військ в Україну українським населенням був сприйнятий неоднозначно. Безпосереднє враження про тогочасну ситуацію в Україні подає щоденник Володимира Вернадського, в якому він відзначає: «Більшість чекає німців як рятівників... По-суті більше бояться

---

¹ Дорнік В., Карнер С. Окупація України 1918 року: Історичний контекст, стан дослідження, економічні та соціальні наслідки (Матеріали міжнародної наукової конференції). – Ч.: Зелена Буковина, 2009. С. 8.

² Пиріг Р. Я. Німецько-австрійська окупація України 1918 р.: До питання про термінологічну визначеність / Український історичний журнал, 2013, № 3. С. 18.

³ Дорнік В., Карнер С. Окупація України 1918 року: Історичний контекст, стан дослідження, економічні та соціальні наслідки (Матеріали міжнародної наукової конференції). – Ч.: Зелена Буковина, 2009. С. 63.

більшовиків, ніж німців»⁴. Власне, якщо на початку окупації вони були прийняті доволі дружелюбно, то вже на другий її місяць ставлення населення різко змінюється. Із подальшим просуванням німецьких та австрійських військ територіями України їхні стосунки з місцевим населенням ставали все більш напруженими: до Центральної Ради й уряду надходили численні скарги на свавілля союзницьких військ, особливо реквізиції продовольства і фуражу. Згідно спогадів очевидців у Хотівській волості, особливо в с. Гатному, за донесенням голови управи, німці «все забирають самоправно і без будь-якої плати, убивають і забирають свиней, поведуться дуже грубо і з погрозами». Вернадський згадує наступне: «Німці йдуть завойовувати, і їм же платять!.. У селах німці беруть все, платять – але без уваги на потреби населення»⁵. Оскільки нові союзники поводитися доволі агресивно, то дуже швидко населення втратило довіру до них. Особливістю було і те, що німецька армія відчувала себе в цих умовах чужорідним елементом, адже і мова і звичаї українського населення були абсолютно новими для них. Вернадський зазначає: «А в народі глухе незадоволення. Німці нерідко грубі – очевидно, і в їх середовищі роздратування: їх запросили, а тим часом вони наче серед ворогів. У селах, через які вони проходили, вони практично грабують, подекуди насилують жінок...»⁶. На початок цієї військової операції, вище німецьке командування мало погане уявлення про Україну, однак продовольча криза не залишила часу для вивчення цієї території та всіх складнощів її внутрішньополітичної ситуації.

Важливими були власне взаємини ЦР та нових союзників. Врятована австро-німецькими військами від більшовизму Україна зобов'язалася вивезти до Німеччини, починаючи з травня 1918 р., 60 млн. пудів (близько 1 млн. тон) продовольства, в тому числі пшениці, корму для худоби, гороху тощо. Однак з самого початку на перешкоді реалізації цих намірів стала криза посівної кампанії в Україні, викликана хаосом та безвладдям на місцях, відсутністю адміністративного апарату, нищенням селянами великих поміщицьких господарств тощо.

Таке становище змушувало німецьке командування запроваджувати на окупованих територіях України закони військового часу та смертної кари. Як наслідок, МВС УНР видало роз'яснення про неправомірність дій військової адміністрації союзників, а німецькі й австрійські військово-польові суди

---

⁴ Вернадський В. И. Дневники 1917-1921. – К.: Наукова думка, 1994.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

продовжували виносити смертні вироки щодо громадян УНР. Все це провокувало напруженість у відносинах між Центральною Радою та німецьким командуванням, яке все більше переконувалося в неієздатності влади УНР, та все більше розглядали варіанти заміни просоціалістичного уряду більш консервативним. Загалом же, Центральна Рада і РНМ УНР на посилення агресивності з боку союзних військ реагували негативно, але досить пасивно. Причини таких дій керівництва України були породжені кількома факторами. По-перше, ініціатором запрошення іноземних військ виступила українська сторона і тому мала терпляче чекати завершення їх «визвольної місії». По-друге, *не були вироблені договірно-правові умови перебування німецько-австрійських військ в Україні*. По-третє, німецьке військово командування швидко переконалося в нездатності керівництва УНР навести лад і спокій у краї власними силами. А без цього Центральні держави не могли реалізувати стратегічні цілі «хлібного миру»⁷.

18 березня генерал-квартирмейстер генерального штабу Е. Людендорф видав документ із промовистою назвою «Інструкція з управління окупованими територіями», яка спрямовувалася на стабілізацію становища в Україні. Зокрема, йшлося про розбудову місцевої адміністрації, як інструменту налагодження поставок продовольства. Однак, отримуючи донесення про затягування селянами весняного обробітку землі, він наказав вимагати негайного проведення весняно-польових робіт. Відтак, генерал Г. Айхгорн видав наказ про обов'язковий засів полів. Вже тоді для отримання продовольства він припускав можливість зміни Центральної Ради: «Отримаємо ми хліб від нинішнього уряду, який не може довго утриматися, чи від іншого — це байдуже»⁸.

Аналіз змісту промов переконливо доводить, що члени Центральної Ради не усвідомлювали всієї глибини конфлікту з німецьким командуванням. Завершити депутатам цю безплідну полеміку допомогли самі німецькі вояки, здійснивши неочікуване вторгнення до зали засідань, де розігралася хрестоматійно відома сцена з командою «Хенде хох!» і принизливим обшуком та арештом кількох українських урядовців. Власне, запланована окупантами зміна влади на свого прибічника Скоропадського, за німецьким сценарієм, була доволі пасивно сприйнята населенням і не викликала заворушень.

---

⁷ Пиріг Р. Я. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. – К.: 2011. – 321 с.

⁸ Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу: Історичні есе-хроніки: У 4 т. – Т. II: Рік 1918. – К., 2009. С. 107.

Упродовж ночі основні державні установи були взяті під контроль загонами прихильників нової влади, які майже не зустріли збройного опору. Центральна Рада не проявила жодної волі до спротиву організаторам державного перевороту. Як наслідок, УЦР назавжди припинила своє існування⁹.

Розглядаючи становище німецьких і австрійських військових, варто відзначити, що німецькі та австро-угорські військові залоги розміщувалися практично в усіх містах й містечках України, мешканці яких мали змогу повсякденно спостерігати на вулицях вояків обох армій. «Німці, зголоднівши вдома, висіли юрбами над вітринами крамниць з їстівними припасами, де виставлені були смажені поросята, гуси, качки, кури, сало, масло, цукор і різні солодоші, і де все це можна було придбати без карток, за порівняно тоді ще низькими цінами. На базарах вранці німці особливо охоче купували сало. Вони жадібно жували величезні шматки смачного малоросійського сала: великою була, вочевидь, потреба організму в жирах, від нестачі яких давно вже страждала вся Німеччина» – згадував про німецьких вояків у Києві очевидець¹⁰. Таким чином, німецька армія, яка мала допомогти вирішити продовольчу проблему, фактично сама потребувала великої кількості харчових продуктів, тому на українське населення впало завдання забезпечення окупаційних військ усім необхідним.

«Німецькі війська, які ми побачили на Київському вокзалі, були мало схожі на тих хвацьких манекенів, які в мирний час займалися маршуванням на вулицях Берліна. Вигляд вони мали обвітрений, стомлений і виснажений» – саме так описував у книзі київських спогадів про вступ 1 березня 1918 року німецької армії до Києва юрист, а згодом відомий діяч еміграції, Олександр Гольдневейзер¹¹. На Східну компанію відправляли солдат, від яких не було великої користі в наступальних операціях на Західному фронті. Власне, можна було побачити, що і цих окупаційних військ – не дивлячись на початкову чисельність у близько півмільйона солдат – не вистачало для широкомасштабної військової окупації, і зосереджувалися ці війська в основному у містах та біля залізничних колій.

Як зазначали німецькі мемуаристи, перебування кайзерівських військ в Україні не минуло для них безслідно: «Дивізії, щойно перекинуті на захід зі

---

⁹ Пиріг Р. Я. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. – К., 2011. – 321 с.

¹⁰ Ковальчук М. Перша світова війна і Українська держава Гетьмана П. Скоропадського 1918 року. Частина 1. / *Київська старовина*, 2008, № 2. С. 30-61.

¹¹ Там само.

сходу, погано бились в умовах боротьби на Західному фронті. До мене доходили дуже неприємні відгуки про них, – згадував Е. Людендорф, – незважаючи на нестачу людей, поповнення з військ зі Східного фронту приймалися дуже неохоче. Дух їх був незадовільний, і вони справляли поганий вплив на товаришів»¹². На думку генерала Гофмана (начальника штабу німецького Східного фронту), війська були розбещені спокусами, яких вони зазнали у вигляді хабарів, та більшовицькою пропагандою. До того ж, з України впродовж окупації був виведений й без того нечисельний контингент вояків молодшого призовного віку, внаслідок чого тут залишалися старші за віком солдати.

Більше того, окупаційні війська опинилися на територіях, охоплених революційним хаосом та економічною анархією. Вони поступово втрачали дисциплінованість і заряджалися ліворадикальними політичними ідеями. Замість чинника стабільності на окупованих територіях вони самі поступово перетворювалися на небезпеку для своїх держав.

Проблемою було і нечітко визначене становище Гетьманату та його повна залежність від німецького вищого командування: формально Гетьманат отримав суверенний статус, однак німцями розглядався як «фікція дружньої держави». Це обумовлювалося військово-політичною гегемонією Німеччини, становищем Гетьманату в якості сателіта одного з блоків світового протиборства. Часто на засіданнях уряду розглядали доповіді, скарги міністрів про втручання німців і австрійців у внутрішні функції української адміністрації¹³. Під тиском німців для них були залишені старі ціни на перевезення 60 млн пудів збіжжя, хоча в Україні вони були значно підвищені. Таким чином, Гетьманат офіційно був незалежною державою, однак німецька влада розглядала його як формальну одиницю, повністю залежну від окупаційної влади.

Нерівноправний характер відносин гетьманату з Центральними державами був обумовлений засадами «східної» політики Німеччини. Реалізація цілком прагматичних потреб німецько-австрійського блоку привела до ігнорування інтересів України, нерівноправних методів проведення товарообміну. Із перших днів роботи уряду протоколи засідань рясніють доповідями міністрів про самочинні експропріації німецькими й австрійськими військами продовольства, фуражу, промислової сировини,

---

¹² Там само.

¹³ Мироненко О. Німецько-австрійська окупація // Українське державотворення: Словник-довідник. – К., 1997. С. 330-332.

транспортних засобів, ще на початку Східної військової експедиції (лютий 1918 року). Таке панівне становище військової влади Четвертного союзу пояснюється і тим, що Українська держава не мала своїх військових загонів. Тому, коли гетьман прагнув сформувати українську армію, союзники різко виступали проти, адже незалежна від їхнього впливу військова сила несла у собі потенційну загрозу.

Окремо потрібно розглядати політику німецького командування в Україні: головною метою їхнього перебування на даних землях виступала реквізиція з України продовольства, задля чого вони і проводили свою східну політику. І якщо на початку окупанти розглядали цю територію як можливого незалежного союзника, то згодом – як повністю підвладні землі. Внаслідок поступового розуміння того, що Німеччина зазнає поразки в війні, інтерес до «східного питання» отримав другорядну роль. Цікаво, що німці у досягненні своїх цілей діяли випробуванням методом «батога і пряника»: вони пропонували вирішити питання про нагородження німецькими орденами прем'єр-міністра, групи міністрів та учасників переговорів з української сторони. Згодом «заохочувальні» нагороди були вручені керівникам Української Держави П. Скоропадському і Ф. Лизогубу під час їх офіційних візитів до Німеччини. І в той же час німцями жорстоко придушувались численні повстанські рухи проти гетьманської влади.

Як наслідок, населення окупованих територій гостро виступало проти нових окупантів: влітку 1918 року окремі райони Київщини, Поділля, Катеринославщини, Херсонщини, Полтавщини виявилися охопленими вогнем повстань. Найбільшого розмаху досягло Звенигородсько-Таращанське повстання на південній Київщини (у червні-липні 1918 року). Чисельність повстанців сягала 15 000 бійців, організованих в полки й курені (батальйони). Ось як описував очевидець становище в охопленому повстанням районі: «У селян був страшений підйом. Під Звенигородкою зібралося близько п'ятнадцяти тисяч озброєного люду; при потребі можна було викликати ще два рази по стільки ж; була артилерія. Кожне село являло собою озброєний табір»¹⁴. Всі повстання жорстоко придушувалися окупаційними військовими підрозділами.

Складним було внутрішньо-політичне становище Гетьманщини, позаяк було дуже багато незадоволених режимом гетьмана, особливо його аграрною

---

¹⁴ Дорнік В., Карнер С. Окупація України 1918 року: Історичний контекст, стан дослідження, економічні та соціальні наслідки (Матеріали міжнародної наукової конференції). – Ч.: Зелена Буковина, 2009. С. 145.

політикою, а в цей же час сильних позицій набирали соціалісти, які підривали консервативний режим гетьмана та користувалися доволі великою популярністю серед селянства. Відчувалася сильна опозиція до окупаційного режиму, зокрема це яскраво проявилось у вбивстві головнокомандувача німецької армії Германа фон Айхгорна, якого 30 липня 1918 року вбив лівий есер Борис Донський. Не дивлячись на таку акцію внутрішньої опозиції, німецьке командування відреагувало відносно спокійно, що пояснюється тим, що воно зосередило свою основну увагу на Західному фронті та внутрішніх суперечностях. Скоропадський згадував: «Свідчення про незадоволення серед крайніх лівих українських партій все більш і більш ясно вимальовували картину підготовки повстання»¹⁵. Таким чином, влада Скоропадського трималася виключно на німецьких та австрійських багнетах.

Дещо іншою була позиція австро-угорського командування щодо українського питання. Австро-Угорщина була набагато більше ангажована в українську проблему, ніж Німеччина. Ухвалюючи рішення про військову допомогу Україні німецьке командування спочатку розраховувало обійтися власними силами, проте змушене було запросити й Австро-Угорщину. Двоїста монархія не мала такої військової потуги як Німеччина і тому опинилася в ролі молодшого партнера¹⁶.

«Природно, що найвищі керівники Австро-Угорщини зовсім не бажали зміцнення української державності і не вірили в перспективу її розбудови. Зокрема, начальник австрійського генерального штабу А. Арц не виключав, що «гетьманство залишиться як коротке інтермеццо». Тому гетьманство є тільки перехідною стадією. Не дивлячись на розбіжності в поглядах на українське питання, реакція різних владних центрів Німеччини на зміну правління в Україні загалом була спокійною»¹⁷.

Окремо потрібно виділити продовольче питання. З розрахунку на душу населення, отримані Німеччиною й Австро-Угорщиною з України запаси продовольства не були надто значними. У Берліні й Відні розраховували отримати значно більше, на перешкоді чому стали загальне скорочення посівної площі в Україні та збройний опір населення. Міністр закордонних справ Німеччини К. Гельферіх згодом визнав, що суттєво полішити продовольче становище Німеччини за рахунок

---

¹⁵ Скоропадський П. Спогади: Кінець 1917 – грудень 1918. – К.; Філадельфія, 1995. С. 183.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Див.: Ковальчук М. Перша світова війна і Українська держава Гетьмана П. Скоропадського 1918 року. Частина 1. / Київська старовина, 2008, № 2. С. 30-61.

України фактично не вдалося. Та, в будь-якому разі, отримане з України продовольство допомогло Центральним державам прогнати ще якийсь час власне населення й військо¹⁸. Від самого початку Східної кампанії Центральні держави й УНР в офіційних публічних деклараціях подавали її як дружню допомогу у звільненні України від більшовицької анексії. Українська сторона цієї позиції дотримувалася весь час перебування іноземних військ на її території.

«Під кінець 1918 року стало зрозуміло що Четвертий союз програє війну. Деморалізовані і пригнічені звістками про події на батьківщині, війська Центральних держав переживали в Україні не найкращі часи й готувалися до евакуації. Ще в середині жовтня 1918 р. австро-угорське командування розпочало транспортування своїх військових частин з України (на цей час тут перебували 7 піших і 4 кінних австро-угорських дивізій силою в 93 тис. офіцерів і вояків). Австро-угорські війська стрімко розкладалися, втрачаючи не лише боєздатність, але й ознаки дисциплінованості. Не в кращому стані перебували й німецькі частини. Відразу ж після початку антигетьманського повстання німецьке командування приступило до виведення своїх військ з України. 16 листопада командувач німецьких військ в країні генерал Кіркбах видав наказ офіцерам і воякам зберігати нейтралітет у громадянській війні, що охопила Україну; того ж дня перший потяг з німецькими вояками вирушив на захід. Повернення додому, на батьківщину – ось що тепер найбільше цікавило німецьких офіцерів і вояків. Бажаючих проливати кров в охопленій повстанням Україні знайшлося мало»¹⁹.

Підводячи підсумки, варто підкреслити що німецько-австрійська окупація носила своєрідний характер: це не була окупація в традиційному розумінні поняття, однак вона мала свій потужний військовий вплив на території України та фактично визначала її політичний розвиток. Саме становище німецької та австро-угорської армій було досить таки складним, адже не маючи підтримки з боку населення вони постійно відчували внутрішнє незадоволення, до того ж саме населення було для них незрозумілим за своїм менталітетом. В Україні була сильна опозиція щодо перебування військ

---

¹⁸ Там само.

¹⁹ Див.: Ковальчук М. Перша світова війна і Українська держава Гетьмана П. Скоропадського 1918 року. Частина 1. / Київська старовина, 2008, № 2. С. 30-61. Також: Дорнік В., Карнер С. Окупація України 1918 року: Історичний контекст, стан дослідження, економічні та соціальні наслідки (Матеріали міжнародної наукової конференції). – Ч.: Зелена Буковина, 2009. С. 171.

Четвертного союзу на її території, що позначилося на постійних заворушеннях серед населення і вилилося у низку повстань проти окупаційних військ. Головною метою перебування військ Четвертного союзу в Україні було «викачування» продовольства до Німеччини, однак прийшовши в країну, окупанти зіштовхнулися тут зі складною політичною ситуацією та внутрішніми негараздами. Внаслідок постійних суперечностей, можливість існування встановленої за сприяння німецького командування Гетьманської держави та продовольча допомога обом імперіям забезпечувались лише завдяки військовій силі. Однак, населенням Української держави ці союзники сприймалися як ворожі елементи, тому знайти певний компроміс між консервативними провідниками Німецької та Австро-Угорської монархії та соціально неоднорідним населенням України так і не вдалося. Відповідно, навіть самі німецькі війська усвідомлювали своє тимчасове перебування на нашій території, і коли завершилась Перша світова війна німецько-австрійські війська швидко евакуювалися з українських теренів.

MA in History Viktoriia Khoma (Chernivtsi, Ukraine)

Features of the German-Austrian Occupation in Ukraine in 1918: Author's Introduction

This article, based on a comprehensive analysis of the literature and primary sources, provides a general overview of the situation of the occupying German-Austrian army. The main attention is paid to the peculiarities of the occupation regime and its interaction with the local population. The attitude of the German and Austrian high military command to the Ukrainian hetman institutions, as well as the attitude of the local population to the German and Austrian occupation contingents, is characterized.

Key words: occupation, allies, Hetmanate, Ukrainian State (1918), requisition.

магистр истории Виктория Хома (Черновцы, Украина)

Особенности немецко-австрийской оккупации в Украине в 1918 г.: авторская интродукция к изучению проблемы

В данной статье, исходя из комплексного анализа литературы и первоисточников, проводится общий обзор положения оккупационной немецко-австрийской армии. Основное внимание обращено на особенности оккупационного режима и его взаимодействие с местным населением. Охарактеризовано отношение немецкого и австрийского высшего военного

командования к украинской гетманской власти, а также отношение местного населения к немецким и австрийским оккупационным контингентам.

Ключевые слова: оккупация, союзники, Гетманат, Украинская Держава, реквизиция.

магістр історії Вікторія Хома (Чернівці, Україна)

Особливості німецько-австрійської окупації в Україні у 1918 році: авторська інтродукція до вивчення проблеми

У пропонованій статті, виходячи з комплексного аналізу літератури та джерел, проводиться загальний огляд становища окупаційної німецько-австрійської армії. Основну увагу звернено на особливості окупаційного режиму та його взаємодію з місцевим населенням. Охарактеризовано ставлення німецького та австрійського вищого військового командування до української влади, а також ставлення місцевого населення до німецького та австрійського війська. Окрему увагу приділено співвідношенню соціально-побутового та правничо-економічного чинників.

Ключові слова: окупація, союзники, Гетьманат, Українська Держава, реквизиція.

* **Хома Вікторія Степанівна** – магістр історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Дослідник побутового аспекту комбатантів Першої світової війни. E-mail: vikaomahistory@gmail.com.

<https://doi.org/10.38129/Ann.Yur.Ist.2020.4.2.89>

УДК 929

ОЛЕКСІЙ БАКАЛЕЦЬ – ПОСТАТЬ З ВЕЛИКОЇ ЛІТЕРИ (РЕФЛЕКСІЇ ДО ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

ФЕДІР МЕДВІДЬ (Київ, Україна) *

В суспільстві завжди існує запит на творчі натури, які під впливом глобалізаційних процесів і, в силу власної пасіонарності, виступають провідниками суспільного прогресу. До таких особистостей належить відомий історик і краєзнавець, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, член Національної спілки краєзнавців України, докторант Інституту історії НАН України *Олексій Андрійович Бакалець*.

Олексій Андрійович народився 16 квітня 1959 р. на Хмельниччині у багатодітній родині сільських інтелігентів. У 1976 р. Олексій закінчив на відмінно Терешковецьку середню школу. Крім генетичного відчуття землі і розуміння хліборобської справи, малий Олексій мав зацікавлення до історії й історичного краєзнавства, географії та літератури, нумізматики і спорту. Захоплення музикою і фото теж залишилися справами всього його життя.

У 1976 р. Олексій Бакалець вступив на історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту ім. М. Островського, який закінчив у 1980 р. Став працювати вчителем історії Войнашилівської середньої школи на Вінниччині, де вів історичний гурток для учнів та заняття політичної освіти для учителів школи. За сумлінну працю на ниві освіти та виховання молоді у 1984 р. О. А. Бакалець нагороджений Почесною Грамотою Міністерства освіти УРСР. З серпня 1985 р. Олексій Бакалець піднімається на вищу сходинку педагогічної драбини і стає викладачем суспільних дисциплін Барського педагогічного училища. З грудня 1985 року по червень 1987 року він проходив службу в Збройних силах на посадах курсанта, командира відділення, заступника командира танкового взводу. Військове звання – старший лейтенант запасу. В серпні 1987 р., після демобілізації, Олексій Андрійович повернувся на викладацьку роботу до Барського педагогічного училища, де з

1989 року по 2002 рік працює заступником директора з гуманітарної освіти та виховної роботи, а з 2002 року й до серпня 2008 року – заступником директора Барського гуманітарно-педагогічного коледжу імені М. Грушевського з науково-методичної роботи та міжрегіональних зв'язків.

За сумлінну працю на посаді викладача історії та заступника директора коледжу, рішенням Барського виконкому районної Ради народних депутатів, президії райкому профспілки працівників агропромислового комплексу від 21 березня 1990 року О. А. Бакалець занесений на районну Дошку пошани. 27 червня 1991 року нагороджений знаком «Відмінник освіти УРСР». 2001 року, рішенням атестаційної комісії, одержав кваліфікаційну категорію «спеціаліст вищої категорії», звання «викладач-методист» та нагороджений Почесною Грамотою МОН України.

З 1999 р. Олексій Бакалець займається науковою роботою, опублікував ряд наукових та науково-популярних статей, а у 2000 р. – видав монографію *«Нарис історії грошового обігу в Україні (VI ст. до н.е. – кінець XX ст.)»*. Із 2003 по 2007 рр. він здобувач Інституту історії України НАН України. У вересні 2007 р. захистив кандидатську дисертацію на тему: «Монетні скарби як джерело вивчення грошового обігу Гетьманщини (1648–1764 рр.)».

З 2004 р. – активний учасник та організатор міжнародних, всеукраїнських, міжрегіональних, регіональних, обласних наукових, науково-практичних історико-краєзнавчих конференцій, присвячених діяльності М. С. Грушевського в Барі, на Поділлі, організатор створення куточка-музею Михайла Грушевського в Барському гуманітарно-педагогічному коледжі. З 1999 по 2008 роки Олексій Андрійович виконував обов'язки методиста та викладача суспільних дисциплін Барського НКП Глухівського державного педагогічного університету імені О. Довженка.

До I Міжнародної історико-краєзнавчої конференції «Бар. Барська земля – крізь призму століть» (2008 р.), за дорученням Барської міської ради, підготував до видання програму та збірник матеріалів конференції, став співорганізатором міжнародного проекту *«Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку»*, експертом Центру соціокультурного проектування міжнародного товариства прав людини.

З 2002 р. Олексій Андрійович очолював методичну раду коледжу, постійно надавав допомогу викладачам у процесі видавництва навчальних посібників, методичних рекомендацій та розробок, у запровадженні кредитно-модульної системи, підготовці до захисту курсових та бакалаврських робіт студентів. У 2003 році його обирають членом Національної спілки краєзнавців України. У

2007 році він нагороджений Почесною грамотою МОН України, у 2008 році – грамотою Центру дослідження історії Поділля Інституту історії НАН України.

З серпня 2008 року О. А. Бакалець перейшов на посаду доцента кафедри соціально-економічних дисциплін Глухівського національного педагогічного університету. 26 вересня 2012 року, рішенням Атестаційної колегії МОН України, О. А. Бакальцю присвоєне вчене звання доцента кафедри історії.

З червня 2014 року Олексій Андрійович – доцент *кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*, здобувач наукового ступеня доктора історичних наук відділу спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів Інституту історії НАН України.

О. А. Бакалець є автором понад 100 друкованих наукових праць з актуальних проблем археології, історії України, нумізматики, генеалогії, грушевськознавства та історичного краєзнавства, зокрема, він автор навчальних посібників з Грифом МОН: «Грошовий обіг на території України (VI ст. до н. е. – початок XXI ст.)» (2003), «Історико-нумізматичний довідник» (2003), «Історія України з найдавніших часів до початку XXI ст.» (2010), монографій «Фінансова політика, грошовий обіг Гетьманщини та Поділля в XVII-XVIII століттях» (2009), «Скарби монет як джерело вивчення грошового обігу Гетьманщини (1648–1781 рр.)» (2012), «Скарби Поділля XIV – середини XVII ст.: Документи і матеріали» (2017), «Скарби Барської землі Поділля XIV-XVIII ст.: Історико-нумізматичне дослідження» (2017), співавтор історико-краєзнавчого нарису «Бар – ключ до Східного Поділля» (2009), відповідальний редактор та співавтор збірників наукових праць I-ї Міжнародної науково-практичної конференції «Бар. Барська земля – крізь призму століть» (2008), III-ї Міжнародної науково-практичної конференції «Барська земля Поділля: Європейська спадщина та перспективи сталого розвитку» (2014), присвяченої 520-річчю з дня народження Бони Сфорци та 120-річчю виходу у світ праці М. С. Грушевського «Барське староство. Історичні нариси XV–XVIII ст.», IV-ї Міжнародної науково-практичної конференції «Барська земля Поділля: Європейська спадщина та перспективи сталого розвитку», присвяченої 150-річчю з дня народження М. С. Грушевського та 475-річчю надання місту Бар магдебурзького права. Розробив авторську навчальну програму спецкурсу «Основи нумізматики», яку читає студентам-історикам в Глухівському НПУ. Є членом редакційної колегії двох наукометричних журналів – «Історичні студії суспільного прогресу» (Глухів, з 2014 року) та «Аннали юридичної історії» (Київ, з 2016 року).

З 1999 й до 2018 рр. О. А. Бакалець регулярно друкує свої наукові статті, присвячені історії м. Бар, Барського району, проблемам грошового обігу, археології, історичного краєзнавства Поділля, партизанського руху в місцевих періодичних виданнях – «Хочу все знати», «Подільський край» та «Барчани».

З 1 липня 2013 року до 1 грудня 2014 року О. А. Бакалець виконував обов'язки наукового співробітника Барського районного історичного музею та, за сумісництвом, брав участь у його реконструкції, оформленні нових експозицій, провів близько 100 екскурсій для учнів, студентів, гостей міста та Барського району, підготував до друку путівник «Барський районний історичний музей» (2014 і 2016 рр.). У 2011-2014 рр. сумлінно виконує обов'язки депутата Барської районної ради, бере активну участь в роботі історико-архітектурних комісій при Барському та Глухівському міських головах.

У 2015 р. у Львівському виданні «Магнолія» побачили світ друге, доповнене видання навчального посібника О. А. Бакальця з грифом МОН України «Історія України з найдавніших часів до початку XXI ст.» (576 с.) та збірник наукових статей «Актуальні проблеми української нумізматики, генеалогії та історичного краєзнавства» (232 с.), в яких наявні також цінні відомості з історії м. Бар та Барського району.

У 2017-2018 рр. у Вільнюсі (Литва), Варшаві (Республіка Польща), Києві, Львові, Вінниці, Кам'янці-Подільському, Глухові, Барі, Меджибожі (під час V-ї Міжнародної науково-практичної нумізматичної конференції) відбулися презентації наукових праць О. А. Бакальця: «Скарби Поділля XIV – середини XVII ст. Документи і матеріали: історико-нумізматичне дослідження» (Київ, 2017 р.) та «Скарби Барської землі Поділля XIV–XVIII ст. Монографія» (Вінниця, 2017 р.). У цьому ж році Олексій Андрійович підготував сценарій першої серії із 9 фільмів «Хроніки по-Барськи: Від найдавніших часів до сьогодення».

За двадцятиріччя своєї наукової діяльності О. А. Бакалець виступив із доповідями на 35-ти Міжнародних та Всеукраїнських конференціях. Сьогодні дослідник працює над новими історико-краєзнавчими проблемами: «Історія євреїв Барського краю: Від витоків до початку XXI ст.», «Роль римської монети в грошовому обігу східних слов'ян на території Поділля I – V ст.», «Роль галицько-руських грошків та подільських півгрошів у грошовому обігу Поділля XIV ст.».

За активну наукову, пошукову, творчу роботу у справі вивчення історії України, Поділля, м. Бар О. А. Бакалець у 2015 р. нагороджений Почесною грамотою Вінницької обласної ради та Вінницької обласної держадміністрації, а 28.11.2018 р., за поданням Барського міського голови А. А. Цицюрського,

нагороджений медаллю «За збереження національних традицій» (№ 112) громадської організації «Всеукраїнське об'єднання громадян «Країна».

Свій ювілей (2019 р.) і черговий День Народження (2020 р.) Олексій Бакалець зустрів у розквіті творчих сил, маючи великі творчі плани і проекти. Друзі і колеги бажають ювілярові великого людського щастя, козацького здоров'я і творчого довголіття.

PS. Вся науково-редакційна спільнота журналу «Аннали юридичної історії» висловлює свою вдячність Олексію Андрійовичу Бакальцю та невимовну пошану за його подвижницьку роботу на ниві економічної та правничої історії України!

* Медвідь Федір Михайлович – професор кафедри конституційного права, історії та теорії держави і права Навчально-наукового інституту права імені князя Святого Володимира Міжрегіональної академії управління персоналом (МАУП), доктор наук в галузі політології, кандидат філософських наук, академік Міжнародної академії безпеки життєдіяльності, член Української асоціації письменників. E-mail: fedirmedvid86@gmail.com.

**НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«АННАЛИ ЮРИДИЧНОЇ ІСТОРІЇ»**

Том 4, Випуск 2, 2020 р.

**ANNALI URIDICNOI ISTORII
ISSN 2520-2553**

Головний редактор – В. М. Мельник

Колективний керівний орган – Наукова редакційна рада

Контактна електронна адреса: annali.yur.istorii@gmail.com

Сайт: <http://legalhistoryjournal.com.ua>

Рекомендовано до опублікування Міжнародним центром громадянської політології при
Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, протокол №1 від 01.09.2020

Підписано до друку 06.10.2020 р.

Журнал видається за сприяння

Міжнародного центру громадянської політології
при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка та
Львівського медієвістичного клубу
при Львівському національному університеті імені Івана Франка
Тираж 100 прим.

Всі рукописи, зауваження та пропозиції приймаються в електронному вигляді.

Контактна адреса – annali.yur.istorii@gmail.com.